

Ευρωπαϊοί Οικονομολόγοι για μια
Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη

EuroMemo Group

**Μπορεί ακόμα να σωθεί η Ευρώπη;
Οι επιπτώσεις μιας Ευρώπης
των πολλών ταχυτήτων**

Υπόμνημα 2018

Το Υπόμνημα των Ευρωπαϊών Οικονομολόγων βασίζεται στις συζητήσεις και τις μελέτες που παρουσιάστηκαν στο 23ο Εργαστήριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, το οποίο διοργανώθηκε από το EuroMemo Group σε συνεργασία με το Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου και το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς το διάστημα 28-30 Σεπτεμβρίου 2017 στην Αθήνα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	7
Εισαγωγή	16
1. Μακροοικονομική πολιτική: υπερχρέωση και βιώσιμη ανάπτυξη	20
2. Νομισματική και χρηματοοικονομική πολιτική: εντεινόμενα προβλήματα	27
3. Ανισότητα και κοινωνική κρίση	34
4. Η θέση της ΕΕ σε μια κατακερματισμένη διεθνή τάξη	41
5. Εναλλακτικά οράματα για έναν κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό	47
Λίστα υπογραφών	59

Περίληψη

Εισαγωγή

Μετά από σχεδόν δέκα χρόνια συνεχιζόμενης κρίσης, η ΕΕ, έχοντας επιλέξει να τη διαχειριστεί μέσω της λιτότητας και της απορρύθμισης, ακόμα αναζητά τρόπο εξόδου από αυτήν. Άδικα η Ομάδα των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη είχε προειδοποιήσει για τους κινδύνους που ενυπάρχουν στην αρχιτεκτονική της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) ήδη από τη σύστασή της.

Οι επιπτώσεις περιλαμβάνουν την άνοδο των ακροδεξιών πολιτικών δυνάμεων σε ολόκληρη την Ευρώπη που τροφοδοτούν το αντιευρωπαϊκό λαϊκό αίσθημα, το οποίο ούτως ή άλλως καλλιεργούν. Η έξοδος από την ΕΕ έχει κερδίσει έδαφος και πολύ σύντομα αυτό θα συμβεί στην περίπτωση της Βρετανίας. Αυτή η εξέλιξη αποτελεί ένα σημείο καμπής στην ιστορία της ΕΕ, σε αντίθεση με την καταστατική της πρόβλεψη για μια «διαρκώς συνεκτικότερη ένωση».

Μπορεί ακόμα να σωθεί η Ευρώπη; Πρόκειται, πράγματι, για ένα δύσκολο ερώτημα. Η Λευκή Βίβλος για το μέλλον της Ευρώπης που εκπονήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναλύει πέντε σενάρια. Ωστόσο, αυτά τα σενάρια τείνουν να αγνοούν τις εγγενείς εντάσεις στην Ευρώπη, π.χ. την αυξημένη ανασφάλεια που συνδέεται με τις αγορές εργασίας, τον ρόλο του χρηματοοικονομικού συστήματος στην μετά την κρίση εποχή, και την άνοδο μιας υποτελούς τάξης σε όλη την Ευρώπη.

Ο γαλλογερμανικός άξονας στην ευρωπαϊκή πολιτική φαίνεται ότι κάνει την επανεμφάνισή του, παρά το γεγονός ότι οι ηγεσίες του δεν μοιράζονται ένα κοινό όραμα. Η ιδέα του προέδρου Μακρόν να κάνει ένα μεγάλο άλμα προς μια δημοσιονομική ένωση της ευρωζώνης, επιτρέποντας μόνιμες δημοσιονομικές μεταβιβάσεις σε χώρες που βρίσκονται σε μειονεκτική

θέση στο πλαίσιο της ONE, συναντά την αντίσταση της γερμανικής ηγεσίας. Κατά τη δική μας άποψη, μια πιθανή συμβιβαστική λύση που κατοχυρώνει το δημοσιονομικό σύμφωνο στο δίκαιο της ΕΕ και δεν προσφέρει ένα ταμείο της ευρωζώνης με πραγματικούς δημοσιονομικούς πόρους θα πρέπει σαφώς να αποφευχθεί.

Επιπλέον, μια τέτοια συζήτηση πρέπει να λάβει υπόψη ότι η ΕΕ είναι μια σύνθετη οντότητα που εμφανίζει πολλά κρατικά χαρακτηριστικά, αλλά και σημαντικές ασυμμετρίες μεταξύ των κρατών-μελών της, εμφανή πολυπολιτισμικότητα, και διαφορετικό βαθμό εμπιστοσύνης στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα. Σε αυτό το πλαίσιο, η τρέχουσα κρίση αμφισβήτησε το συμβόλαιο του δημοκρατικού καπιταλισμού εντός του οποίου η ΕΕ είναι ιστορικά ενσωματωμένη. Η κοινοτική μέθοδος, δίνοντας έμφαση στον ρόλο των υπερεθνικών οργάνων, υποχώρησε έναντι της αυξημένης διακυβερνησιμότητας.

Τα γερμανικά συμφέροντα μετατοπίζονται από τη Νότια προς στην Ανατολική Ευρώπη και στις αναδυόμενες οικονομίες. Αυτό δημιουργεί σοβαρά εμπόδια για στρατηγικές που στοχεύουν στην πανευρωπαϊκή προοδευτική παραγωγική ανάπτυξη. Η άνοδος της Ακροδεξιάς στην Ευρώπη, και κυρίως στη Γερμανία, θα έχει μια αρνητική επίπτωση στις ευρωπαϊκές εξελίξεις, καθώς οι κυβερνήσεις θα βρίσκονται υπό την πίεση ανάληψης εθνικιστικών θέσεων, ενώ οι σχέσεις με χώρες της Νότιας Ευρώπης που βρίσκονται σε διαδικασία ανάκαμψης θα γίνουν πιο δύσκολες.

Το οικονομικό σύστημα που επιβλήθηκε στον απόηχο της κρίσης πρέπει να αλλάξει μέσα από μια κοινή ευρωπαϊκή διαδικασία. Χρειάζεται να υπάρξει ένα μοντέλο πολυεπίπεδης διακυβέρνησης που να συνδυάζει τη δράση σε ευρωπαϊκή κλίμακα με αυτή των μεμονωμένων κυβερνήσεων. Η κύρια πρόκληση θα είναι να προσδιοριστούν βασικά στοιχεία μιας τέτοιας στρατηγικής και να οικοδομηθούν οι αναγκαίες συμμαχίες. Το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης θα εξαρτηθεί από την εμπάθυνση της δημοκρατίας προς όφελος της σταθερότητας, της αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

1. Μακροοικονομική πολιτική: υπερχρέωση και βιώσιμη ανάπτυξη

Από το Υπόμνημα του προηγούμενου έτους μέχρι σήμερα, η ανάκαμψη στην ευρωζώνη και την ΕΕ έχει ενισχυθεί και διευρυνθεί σημαντικά. Οι προβλέψεις για την ανάπτυξη και την απασχόληση στην ΕΕ και σε πολλές χώρες της ευρωζώνης που πλήττονται από την κρίση έχουν βελτιωθεί σημαντικά. Παρόλο που απέχει πολύ από το να είναι ικανοποιητική –και βρίσκεται μακριά από την αποκατάσταση της καταστροφικής οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζημιάς που έχει προκληθεί μετά την έναρξη της κρίσης– η οικονομική κατάσταση στην ευρωζώνη και την ΕΕ αναμφίβολα βελτιώνεται. Ενώ πρέπει να αναγνωριστούν αυτά τα θετικά σημεία, δεν θα πρέπει να παραβλέπονται οι αρνητικές πτυχές υψηλού οικονομικού και πολιτικού κινδύνου. Η γεωπολιτική κατάσταση ενέχει υψηλούς κινδύνους μείωσης της παγκόσμιας ζήτησης και της εξωτερικής ζήτησης για την ΕΕ. Η αποτυχία καθιέρωσης αυστηρού ρυθμιστικού πλαισίου για το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα σε συνδυασμό με τις φούσκες που τροφοδοτούνται από τις υπερβολικά επεκτατικές νομισματικές πολιτικές έχουν αυξήσει τον κίνδυνο νέων χρηματοπιστωτικών κρίσεων. Την ίδια στιγμή, η προσπάθεια άρσης των νομισματικών κινήτρων από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) ενδέχεται να θέσει περισσότερους κινδύνους για τα δημόσια οικονομικά των κρατών-μελών και/ή την ανάκαμψη. Επιπλέον, το πρόβλημα των ανισορροπιών του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών δεν αντιμετωπίστηκε σωστά. Οι περίφημες πλεονασματικές χώρες –και κυρίως η Γερμανία– δεν έχουν δρομολογήσει καμιά διαδικασία εξισορρόπησης, και η εξισορρόπηση των πρώην ελλειμματικών χωρών μπορεί να αποδειχθεί βραχύβια, καθώς οφείλεται κυρίως στην χαμηλότερη αύξηση των εισαγωγών στον απόηχο της κρίσης. Το μέχρι τώρα πολύ υψηλό πλεόνασμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της ευρωζώνης και οι συνδεόμενες με αυτό παγκόσμιες οικονομικές ανισορροπίες δεν είναι πιθανό να διατηρηθούν.

Μια πειστική εναλλακτική οικονομική στρατηγική απαιτεί τουλάχιστον πέντε σημαντικές αλλαγές:

1) Η απαίτηση για ισοσκελισμένο προϋπολογισμό θα πρέπει να αντικατασταθεί από μια απαίτηση για ισορροπημένη οικονομία που

περιλαμβάνει τον στόχο υψηλών και βιώσιμων επιπέδων απασχόλησης,

2) Μακροπρόθεσμα, απαιτείται ένα σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού της ΕΕ να κατευθυνθεί στη χρηματοδότηση επενδύσεων σε επίπεδο ΕΕ, καθώς και στη χρηματοδότηση δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών, και να δημιουργηθεί μια αντικυκλική δημοσιονομική πολιτική σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ικανή να υποστηρίξει τις εθνικές δημοσιονομικές πολιτικές,

3) Αντί να επικεντρωνόμαστε μόνο στη συνολική ανάπτυξη, μια επιτυχημένη στρατηγική πρέπει να δίνει προτεραιότητα στην εξάλειψη των ανισοτήτων μεταξύ διαφορετικών περιφερειών και τομέων. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να αναπτυχθεί μια μακροπρόθεσμη ευρωπαϊκή στρατηγική επενδύσεων για την ευρωπαϊκή, εθνική και τοπική ανάπτυξη,

4) Η αποπληθωριστική στρατηγική της ανταγωνιστικής εσωτερικής υποτίμησης θα πρέπει να αντικατασταθεί από μια στρατηγική αύξησης των μισθών που να εξασφαλίζει τη δίκαιη συμμετοχή των εργαζομένων στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος και σταθερό πληθωρισμό,

5) Θα πρέπει να ληφθούν αποτελεσματικά μέτρα κατά του φορολογικού ανταγωνισμού.

2. Νομισματική και χρηματοοικονομική πολιτική: εντεινόμενα προβλήματα

Η σημερινή εξαιρετικά ευνοϊκή νομισματική πολιτική της ΕΚΤ είναι μια λογική, αλλά ανεπαρκής απάντηση στο δυσλειτουργικό μακροοικονομικό πλαίσιο της ευρωζώνης και στη δογματική και καταστροφική επιδίωξη της λιτότητας. Πιο συγκεκριμένα, η χρήση της ποσοτικής χαλάρωσης μάλλον φτάνει στα όριά της. Εν τω μεταξύ, υπάρχουν ισχυρές πιέσεις από τις τράπεζες και τις μεγάλες χρηματοπιστωτικές εταιρίες για την υπονόμευση των ρυθμιστικών μηχανισμών που τέθηκαν σε ισχύ μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης. Το Brexit μπορεί να αυξήσει αυτές τις πιέσεις, εάν συνοδευτεί από έναν αγώνα για προς τα κάτω εξίσωση σε μια προσπάθεια προσέλκυσης επιχειρήσεων του χρηματοπιστωτικού τομέα μακριά από το Λονδίνο. Την ίδια στιγμή, η αποτυχία δημιουργίας ενός ισχυρού, σταθερού χρηματοπιστωτικού συστήματος στην ευρωζώνη, το

οποίο θα πρέπει να βασίζεται περισσότερο στη δημόσια χρηματοδότηση και λιγότερο στη χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα, έχει οδηγήσει σε μια διαδικασία υπέρπουσας δολαριοποίησης στην ευρωζώνη, που τείνει να περιορίσει την αυτονομία της οικονομικής πολιτικής της ΕΕ.

3. Ανισότητα και κοινωνική κρίση

Η Ομάδα των Ευρωπαϊών Οικονομολόγων έχει επικρίνει συστηματικά την τάση αύξησης των ανισοτήτων στην Ευρώπη και, συγκεκριμένα, τις πολιτικές που είτε έχουν ενθαρρύνει είτε έχουν επιτρέψει αυτή την τάση, στο όνομα της διάχυσης του πλούτου προς τα κάτω μέσω των μηχανισμών της αγοράς («trickle-down» economics). Σχεδόν τέσσερις δεκαετίες απορρύθμισης και ιδιωτικοποίησης, έχουν σημειωθεί αξιοσημείωτες μεταβολές στη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου στις ευρωπαϊκές και άλλες προηγμένες οικονομίες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) εις βάρος των μισθωτών και των εργαζομένων και του μη εργαζόμενου πληθυσμού, και προς όφελος, πάνω απ' όλα, των παγκοσμίως δραστηριοποιούμενων ανώνυμων εταιρειών.

Η άνοδος της ανισότητας είναι αδιαμφισβήτητη και δραματική. Τόσο η προσωπική όσο και η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος –το συνολικό «μερίδιο εργασίας» του εθνικού εισοδήματος– έχουν σημειώσει σημαντικές μετατοπίσεις, μακριά από την πλειοψηφία των πολιτών που εξαρτάται από τον μισθό, και προς όφελος εκείνων που αντλούν το εισόδημά τους από το κεφάλαιο. Το νέο στοιχείο στη συζήτηση για την ανισότητα είναι ότι σχεδόν όλα τα όργανα της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα, ΟΟΣΑ) λένε σήμερα ότι η αυξανόμενη ανισότητα έχει όντως μια αρνητική επίπτωση στη μεγέθυνση και την ανάπτυξη. Ωστόσο, καθυστέρησαν πάρα πολύ, ενώ είχε γίνει ήδη φανερό ότι πολιτικές επιλογές, οι πολιτικές παραλείψεις και η επίμονη απόρριψη εναλλακτικών οικονομικών πολιτικών είναι συνυπεύθυνες για την κοινωνική και οικονομική καταστροφή που προκαλεί η ανισότητα. Συγκεκριμένα, η απερίσκεπτη, προ-κυκλική εμμονή με τη δημοσιονομική λιτότητα δεν έχει απλώς παρεμποδίσει την ανάκαμψη, αλλά

άφησε τα ανεξίτηλα σημάδια της σε ευρείες ομάδες του πληθυσμού της Ευρώπης.

Ενώ η ΕΕ έχει επιδιώξει να ενσωματώσει μια κοινωνική διάσταση στο μίγμα πολιτικής της, δεν επιβάλλει κυρώσεις για τη μη εκπλήρωση των στόχων πολιτικής, όπως συμβαίνει στην περίπτωση με τα «υπερβολικά ελλείμματα». Δεν υπάρχουν κριτήρια αναφοράς για τα επίπεδα κοινωνικών δαπανών, τα οποία διαφέρουν κατά πολύ εντός της ΕΕ. Η δυνατότητα βελτίωσης της κοινωνικής μέριμνας επηρεάζεται από τα αδύναμα δημοσιονομικά συστήματα σε πολλά κράτη-μέλη, κυρίως σε χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης με συστήματα κατ' αποκοπή φορολόγησης. Τα κράτη με αδύναμα φορολογικά συστήματα έχουν την τάση να χαρακτηρίζονται από χαμηλότερες δαπάνες κοινωνικής μέριμνας και από υψηλότερα επίπεδα ανισότητας.

Συνεπώς, η Ομάδα των Ευρωπαίων Οικονομολόγων κρίνει απαραίτητο να διασφαλιστεί η κοινωνική προστασία από συμφωνημένα κριτήρια δημοσιονομικής βιωσιμότητας (επάρκεια εσόδων) και κοινωνικών αναγκών. Αντίστοιχα, προτείνει να καταργηθούν τα συστήματα κατ' αποκοπή φορολόγησης προς όφελος εναρμονισμένων επιπέδων προοδευτικής φορολογίας, να αντιμετωπιστούν οι ανισότητες των οικονομικών και κοινωνικών επιδόσεων στην ΕΕ μέσω μεταβιβάσεων από τα πλουσιότερα προς τα φτωχότερα κράτη-μέλη, υπό την προϋπόθεση όμως ότι τα εν λόγω κράτη δεσμεύονται για ελάχιστα πρότυπα φορολογίας και κοινωνικής προστασίας.

4. Η θέση της ΕΕ σε μια κατακερματισμένη διεθνή τάξη

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων μηνών, αρκετά γεγονότα είχαν έναν σημαντικό αντίκτυπο στην ευρωπαϊκή πολιτική και γεωπολιτική σκηνή, συμπεριλαμβανομένων των εκλογών στη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ολλανδία, την έναρξη των διαπραγματεύσεων για το Brexit και το καταλανικό δημοψήφισμα. Ωστόσο, οι δηλώσεις του νέου προέδρου των ΗΠΑ είναι αδιαμφισβήτητα οι πιο προκλητικές. Ο Ντόναλντ Τραμπ τάσσεται υπέρ της διάλυσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την οποία αποκαλεί όχημα της Γερμανίας. Απορρίπτει τη δέσμευση των ΗΠΑ για ελεύθερο

εμπόριο και ευνοεί μια επιστροφή στον προστατευτισμό. Η εχθρότητα που εκδηλώνει ο νέος πρόεδρος των ΗΠΑ απέναντι στην ΕΕ –που ουσιαστικά δεν σηματοδοτεί στην πραγματικότητα μια ρήξη με την πολιτική της προηγούμενης διακυβέρνησης των ΗΠΑ– αποτελεί μια τεράστια απειλή για τη σταθερότητα της ΕΕ. Πράγματι, η εχθρότητα των ΗΠΑ απέναντι στην ΕΕ εκδηλώνεται σε μια δύσκολη στιγμή για την ΕΕ που αντιμετωπίζει μια αυξανόμενη δυσαρέσκεια απέναντι στον τρόπο λειτουργίας της, καθώς και έναν αριθμό σοβαρών κρίσεων που δεν έχουν ακόμα επιλυθεί. Επιπλέον, η επιμονή των διαρθρωτικών αποτυχιών στο θεσμικό πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης ενέχει τον κίνδυνο μιας νέας κρίσης. Επίσης, ο νέος προστατευτισμός, τον οποίο υποστηρίζει ο Τραμπ, εάν επιβεβαιωθεί, θα σηματοδοτήσει ένα βαθύ ρήγμα στο παγκόσμιο εμπόριο και αυτό θα μπορούσε να αποδυναμώσει τη θέση της ΕΕ στον κόσμο. Θα μπορούσε, επίσης, να εξωθήσει την ΕΕ –και αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την Γερμανία, τη δεύτερη μεγαλύτερη εξαγωγική οικονομία του κόσμου– σε ορισμένες οδυνηρές επαναξιολογήσεις. Οι δηλώσεις του Τραμπ προκαλούν αμηχανία στην ΕΕ. Οι ευρωπαϊκές αντιδράσεις χαρακτηρίζονται από μια επιθυμία κατευνασμού (αναφορικά με την ευρωπαϊκή συμβολή στη χρηματοδότηση του ΝΑΤΟ) και μια προσπάθεια απομάκρυνσης από τις πιο επιθετικές θέσεις της νέας διακυβέρνησης των ΗΠΑ (την απόρριψη από την ΕΕ της συμφωνίας με το Ιράν). Οι αντιδράσεις της ΕΕ στοχεύουν, επίσης, στην υποστήριξη μιας συγκεκριμένης εικόνας για την Ένωση, ένα προπύργιο της φιλελεύθερης τάξης πραγμάτων, το οποίο απειλείται από τον Τραμπ. Η πρόκληση των ΗΠΑ έχει αναμφισβήτητα επηρεάσει τις εξελίξεις αναφορικά με τη Λευκή Βίβλο της Επιτροπής για το μέλλον της Ευρώπης και την πρόταση του Μακρόν για «επανίδρυση της Ευρώπης». Μια Ευρώπη των πολλών ταχυτήτων υποστηρίζεται από τα τρία μεγαλύτερα ευρωπαϊκά κράτη για ορισμένους τομείς, αλλά αυτό ενισχύει τις διαιρέσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών του «πυρήνα» και των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, και απομακρύνει ολοένα και περισσότερο την προοπτική μιας πιο ολοκληρωμένης Ευρώπης.

Στον σημερινό αναδυόμενο πολυπολικό κόσμο, η Ευρώπη πρέπει να κρατήσει τις αποστάσεις της από την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, όπως έπραξε κατά την πρόσφατη κρίση για τη συμφωνία πυρηνικών με το Ιράν,

και ιδίως αναφορικά με τις σχέσεις της με την Ρωσία. Επιπλέον, αντί να ακολουθούν τον επικίνδυνο δρόμο της κούρσας των εξοπλισμών, τα κράτη-μέλη της ΕΕ θα πρέπει να χρησιμοποιούν τους πόρους τους για να συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη των γειτόνων τους στην Ανατολική και Νότια Ευρώπη.

5. Εναλλακτικά οράματα για έναν κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό

Ο πλανήτης φτάνει στα όριά του με απίστευτη ταχύτητα, εξαιτίας κυρίως των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και της εξάντλησης των φυσικών πόρων. Αρκετές από αυτές τις εξελίξεις είναι μη αναστρέψιμες και επείγουσες. Οι εκπομπές του διοξειδίου του άνθρακα εμφανίζουν ελάχιστη μείωση στις πλούσιες χώρες και στην ΕΕ από το 1997 μέχρι το 2007. Ωστόσο, εάν ληφθεί υπόψη η μετεγκατάσταση βιομηχανικών δραστηριοτήτων υψηλών εκπομπών σε χώρες χαμηλού κόστους, π.χ. ως προς το αποτύπωμα, παρατηρούμε μια σημαντική αύξηση. Μια σειρά εναλλακτικών προτάσεων υποστηρίζει ότι χρειάζεται ένας ριζικός κοινωνικο-οικολογικός μετασχηματισμός τόσο για τη διατήρηση εντός των ορίων του πλανήτη όσο και για την επίτευξη μιας καλής ποιότητας ζωής για όλους. Οι διεθνείς οργανισμοί, όπως ο ΟΟΣΑ, προτείνουν την πράσινη ανάπτυξη ως μια λύση για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων, και ομάδες σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο προτείνουν μια Πράσινη Νέα Συμφωνία με κίνητρα επενδύσεων και απασχόλησης για την άμεση αντιμετώπιση των βασικών περιβαλλοντικών προβλημάτων. Σε αντίθεση με την πράσινη ανάπτυξη, ένα εύρος εναλλακτικών οραμάτων αντιτίθεται στην εμμονή με την εκθετική ανάπτυξη στη δημόσια πολιτική, αμφισβητεί τόσο την χρησιμότητα όσο και την σκοπιμότητά της, και επικεντρώνεται στη διατύπωση εναλλακτικών προτάσεων. Αυτές περιλαμβάνουν τη «σταθερότητα της οικονομίας», την «ευημερία χωρίς ανάπτυξη» και την «αποανάπτυξη», καθώς και την προσέγγιση της «μετα-ανάπτυξης» για τις χώρες που δεν είναι μέλη του ΟΟΣΑ. Διάφορες προτάσεις εστιάζουν στην ποιότητα και όχι στην ποσότητα της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών,

στις προσεγγίσεις περί «επάρκειας», στον σημαντικό ρόλο των κοινών, και στην ανάπτυξη των τοπικών και περιφερειακών οικονομιών, συμπεριλαμβανομένων και των τοπικών ανταλλαγών.

Γενικότερα, η πολιτική της ΕΕ υιοθετεί την προσέγγιση της πράσινης ανάπτυξης, αλλά με περιορισμένη τόνωση των επενδύσεων. Οι αρκετά χαμηλοί στόχοι για το κλίμα και την ενέργεια για το 2030, στους οποίους συμφώνησαν τα κράτη-μέλη τον Νοέμβριο και τον Δεκέμβριο του 2017, εάν επιτευχθούν, θα απέχουν πολύ από την επίτευξη ακόμα και του περιορισμένου στόχου για απαλλαγή του ενεργειακού συστήματος από τον άνθρακα, τον οποίο έχει θέσει η ίδια η ΕΕ για το 2050. Η αρχή της πρόληψης, αναγκαία για τους απαιτούμενους κανονισμούς σε σχεδόν όλους τομείς, απειλείται σοβαρά από την εισαγωγή, όπως έχουν προτείνει εκπρόσωποι ομάδων ειδικών συμφερόντων, μιας «αρχής της καινοτομίας». Οι εναλλακτικές πολιτικές περιλαμβάνουν μεγαλύτερες μειώσεις στις εκπομπές με μακροπρόθεσμες δεσμεύσεις από τα κράτη-μέλη, συνοδευόμενες από συγκεκριμένα σχέδια για την επίτευξή τους, μετασχηματισμό της οικονομίας για λιγότερη χρήση ενέργειας και υλικών, υποστήριξη από τις τοπικές οικονομίες, αξιοποίηση της δυνατότητας των δημόσιων υπηρεσιών για την προώθηση της βιωσιμότητας και της μετάβασης, μεταρρύθμιση των πολιτικών για τις μεταφορές και την κινητικότητα, μετατόπιση από την μεροληψία που εισάγεται ολοένα και περισσότερο στο ρυθμιστικό σύστημα της ΕΕ έναντι των κανονισμών δημόσιου συμφέροντος προς μια δίκαιη αξιολόγηση των πλεονεκτημάτων των κανονισμών, και αναπροσανατολισμός του σχεδίου Γιούνκερ και των χρηματοδοτήσεων της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕπ) στην κατεύθυνση της αύξησης των επενδύσεων για τον μετριασμό των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και την προσαρμογή.

Εισαγωγή

Μετά από σχεδόν δέκα χρόνια συνεχιζόμενης κρίσης, τα κράτη-μέλη της ΕΕ, και κυρίως της ευρωζώνης, ακόμα αναζητούν τρόπο εξόδου από αυτήν. Η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση του 2007-2008 μεταμορφώθηκε σε μια παρατεταμένη οικονομική κρίση, καθώς η ΕΕ –υπό την επιρροή της γερμανικής αποπληθωριστικής εμμονής– επέλεξε τη λιτότητα και την απορρύθμιση, ιδίως της αγοράς εργασίας, προκειμένου να αντιμετωπίσει την κρίση.

Άδικα η Ομάδα των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη είχε προειδοποιήσει για τους κινδύνους που ενυπάρχουν στην αρχιτεκτονική της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης και έχουν επιδεινωθεί από τον τρόπο αντίδρασης της ΕΕ απέναντι στην κρίση. Μάλιστα, οι ανησυχίες αυτές συνετέλεσαν στη σύσταση της Ομάδας των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη στα μέσα της δεκαετίας του 1990, ενώ οι ετήσιες εκθέσεις της Ομάδας έχουν επανειλημμένα ταχθεί κατά των κυρίαρχων δογμάτων πολιτικής, ιδίως μετά το ξέσπασμα της κρίσης όπου αυτά παγιώθηκαν. Ωστόσο, οι ευρωπαίοι ηγέτες φαίνεται ότι είναι σχεδόν απροσπέλαστοι από οποιαδήποτε λογική.

Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι αποτυχίες των κυρίαρχων οικονομικών πολιτικών έχουν σαφείς κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις, όπως δείχνουν οι πρόσφατες εξελίξεις στην ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, η συζήτηση για την έξοδο από την ΕΕ, με αποκορύφωμα το δημοψήφισμα για το Brexit το 2016, έχει γίνει ολοένα και πιο έντονη. Επιπλέον, η άνοδος των ακροδεξιών πολιτικών δυνάμεων στην Ευρώπη, όπως αποτυπώθηκε στα εκλογικά αποτελέσματα των μεγάλων ευρωπαϊκών χωρών το 2017, τροφοδοτεί το αντιευρωπαϊκό λαϊκό αίσθημα που καλλιεργείται από αυτές τις δυνάμεις. Συνεπώς, η έξοδος από την ΕΕ είναι μια ιδέα που κερδίζει έδαφος και μια πραγματικότητα που σύντομα θα τεθεί σε εφαρμογή στην περίπτωση της Βρετανίας. Αυτή η εξέλιξη αποτελεί ένα σημείο καμπής στην ιστορία της Ευρώπης που βασίζεται στην παραδοχή μιας «διαρκώς συνεκτικότερης ένωσης».

Μπορεί ακόμα να σωθεί η Ευρώπη; Πρόκειται, πράγματι, για ένα δύσκολο ερώτημα το οποίο απαιτεί μια άμεση απάντηση. Ο Ζαν-Κλοντ Γιούνκερ, πάντα αισιόδοξος, υποστηρίζει ότι «η Ευρώπη βρισκόταν πάντα σε ένα σταυροδρόμι και πάντα προσαρμοζόταν και εξελισσόταν». Στην πραγματικότητα, η Λευκή Βίβλος για το μέλλον της Ευρώπης που εκπονήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναλύει πέντε σενάρια: 1) να συνεχίσει ως έχει, 2) να περιοριστεί στην ενιαία αγορά, 3) όσοι επιθυμούν περισσότερα, να κάνουν περισσότερα, 4) να γίνονται λιγότερα πράγματα πιο αποτελεσματικά, 5) να γίνονται πολύ περισσότερα από όλους μαζί.

Αυτά τα σενάρια μπορεί να φαίνονται ενδιαφέροντα, αλλά τείνουν να αγνοούν τις εγγενείς αντιφάσεις και εντάσεις των ευρωπαϊκών κοινωνιών και οικονομιών, π.χ. την αυξημένη ανασφάλεια που συνδέεται με τις αγορές εργασίας, τον ρόλο του χρηματοοικονομικού συστήματος στην μετά την κρίση εποχή και την άνοδο μιας «υποτελούς» τάξης σε όλη την Ευρώπη.

Επιπλέον, οι δυναμικές των εκλογικών αποτελεσμάτων του 2017 στη Γαλλία και τη Γερμανία χρειάζεται να συνυπολογιστούν. Πιο συγκεκριμένα, ο γαλλογερμανικός άξονας στην ευρωπαϊκή πολιτική φαίνεται ότι κάνει την επανεμφάνισή του, παρά το γεγονός ότι οι ηγεσίες των δυο χωρών δεν μοιράζονται ένα κοινό όραμα. Η φιλόδοξη ιδέα του προέδρου Μακρόν είναι να κάνει ένα μεγάλο άλμα προς μια δημοσιονομική ένωση της ευρωζώνης, με ένα κοινό ταμείο και έναν υπουργό Οικονομικών. Κατά την άποψή του, η εξέλιξη αυτή θα έδινε τη δυνατότητα μόνιμων δημοσιονομικών μεταβιβάσεων σε χώρες που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στο πλαίσιο της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ). Ο προϋπολογισμός της ευρωζώνης θα έπρεπε να χρηματοδοτείται από συνεισφορές επί των φορολογικών εσόδων των κρατών-μελών. Ένα ξεχωριστό Κοινοβούλιο της ευρωζώνης θα μπορούσε να παρέχει πολιτική εποπτεία και λογοδοσία.

Ωστόσο, η γερμανική ηγεσία δεν έχει την ίδια γνώμη. Έτσι, η Άνγκελα Μέρκελ συνεχάρη τον Μακρόν για την εκλογή του, αλλά δήλωσε ότι δεν θα εξέταζε αλλαγές στους δημοσιονομικούς κανόνες της ευρωζώνης, ενώ ο πρώην υπουργός Οικονομικών της Γερμανίας, Βόλφγκανγκ Σόιμπλε, τάσσεται ανοιχτά υπέρ μιας «Ένωσης Σταθερότητας» με την οποία το δημοσιονομικό σύμφωνο θα ενσωματωνόταν στο δίκαιο της ΕΕ και ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας θα μετατρεπόταν σε ένα Ευρωπαϊκό

Νομισματικό Ταμείο, το οποίο παρακολουθεί τη συμμόρφωση των κρατών-μελών με τους σαφείς δημοσιονομικούς κανόνες και χωρίς δικούς του δημοσιονομικούς πόρους. Παρόλο που το αποτέλεσμα των δυο προσεγγίσεων είναι επί του παρόντος απροσδιόριστο, αναμένεται ότι οι γαλλογερμανικές προτάσεις θα θέσουν τους όρους της συζήτησης στο άμεσο μέλλον. Κατά τη δική μας άποψη, μια πιθανή συμβιβαστική λύση, που κατοχυρώνει το δημοσιονομικό σύμφωνο στο δίκαιο της ΕΕ και δεν προσφέρει ένα ταμείο της ευρωζώνης με πραγματικούς δημοσιονομικούς πόρους, θα πρέπει σαφώς να αποφευχθεί.

Επιπλέον, μια τέτοια συζήτηση πρέπει να λάβει υπόψη τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ΕΕ και τις υποκείμενες τάσεις μεταξύ των ηγετικών πολιτικών φορέων της. Ειδικότερα, η ΕΕ είναι μια σύνθετη οντότητα που εμφανίζει πολλά κρατικά χαρακτηριστικά, αλλά και σημαντικές ασυμμετρίες. Αυτά τα κρατικά χαρακτηριστικά είναι η νομική της προσωπικότητα, η συγκεκριμένη εδαφική επικράτεια και οι πολίτες της, ένα άμεσα εκλεγμένο κοινοβούλιο, ένα κοινό νόμισμα για τα 19 κράτη-μέλη, ένα κοινό νομικό σύστημα που εφαρμόζεται απευθείας στα κράτη-μέλη της και σύμβολα τα οποία περιλαμβάνουν έναν ύμνο, τη σημαία και το σύνθημα «Ενωμένη στην πολυμορφία της». Από την άλλη πλευρά, παρουσιάζει, επίσης, σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές ασυμμετρίες μεταξύ των κρατών-μελών της, εμφανή στοιχεία πολυπολιτισμικότητας, καθώς και διαφορετικό βαθμό εμπιστοσύνης στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα.

Σε αυτό το πλαίσιο, η τρέχουσα κρίση έχει αμφισβητήσει το συμβόλαιο του δημοκρατικού καπιταλισμού εντός του οποίου η ΕΕ είναι ιστορικά ενσωματωμένη. Δεδομένου ότι η Κοινοτική μέθοδος, δίνοντας έμφαση στο ρόλο των υπερεθνικών οργάνων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, έχει υποχωρήσει έναντι της αυξημένης διακυβερνησιμότητας κατά την περίοδο της κρίσης, τα ιδιαίτερα συμφέροντα των βασικών πολιτικών φορέων της αποκτούν ένα ειδικό βάρος στη μελλοντική διαμόρφωση της ΕΕ.

Ενώ ο Μακρόν έχει ένα ειδικό ενδιαφέρον να επιδιώξει την ευρωπαϊκή του ατζέντα, η επιτυχία της οποίας θα είναι καθοριστική για τις προοπτικές των εσωτερικών πολιτικών του, αυτό δεν ισχύει για τη Γερμανία. Πιο συγκεκριμένα, τα γερμανικά συμφέροντα εντός του ευρωπαϊκού καταμερισμού της εργασίας έχουν μετατοπιστεί από τη Νότια στην Ανατολική

Ευρώπη και στις αναδυόμενες οικονομίες. Αυτό δημιουργεί σοβαρά εμπόδια για στρατηγικές που στοχεύουν στην πανευρωπαϊκή προοδευτική παραγωγική ανάπτυξη.

Επιπλέον, η άνοδος της Ακροδεξιάς στην Ευρώπη και κυρίως στη Γερμανία θα έχει μια αρνητική επίπτωση στις ευρωπαϊκές εξελίξεις, καθώς οι κυβερνήσεις θα βρίσκονται υπό την πίεση ανάληψης εθνικιστικών θέσεων, ενώ οι σχέσεις με τις χώρες της Νότιας Ευρώπης που βρίσκονται σε διαδικασία ανάκαμψης από την κρίση θα γίνουν ολοένα και πιο δύσκολες.

Συνολικά, ο δρόμος που θα πρέπει να ακολουθήσει η ΕΕ θα είναι ακόμα πιο δύσβατος σε σχέση με το παρελθόν. Ωστόσο, η διάλυση δεν είναι το αντίθετο της ολοκλήρωσης και αυτό θα εξαρτηθεί από τις στρατηγικές των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών φορέων που συμμετέχουν στο ευρωπαϊκό σχέδιο και από τις δυναμικές του επακόλουθου πολιτικού αγώνα.

Παρά το γεγονός ότι δεν πρέπει να παραβλέπεται η σημασία των εθνικών δομών και διαδικασιών, το οικονομικό σύστημα που επιβλήθηκε στον απόηχο της κρίσης πρέπει να αλλάξει μέσα από μια κοινή ευρωπαϊκή διαδικασία. Αυτό που χρειάζεται είναι να υπάρξει ένα μοντέλο πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, το οποίο να συνδυάζει τη δράση σε ευρωπαϊκή κλίμακα με αυτή των μεμονωμένων κυβερνήσεων. Η κύρια πρόκληση, προκειμένου να τεθεί σε εφαρμογή αυτή η στρατηγική, θα είναι να προσδιοριστούν βασικά στοιχεία μιας τέτοιας στρατηγικής και να οικοδομηθούν οι αναγκαίες συμμαχίες. Κατά τη δική μας άποψη, είναι προφανές ότι το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης θα εξαρτηθεί από την εμβάθυνση της δημοκρατίας προς όφελος της σταθερότητας, της αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Στο φετινό Υπόμνημα, η Ομάδα των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη εξετάζει προσεκτικά τις βασικές εξελίξεις στο ευρωπαϊκό οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό τοπίο κατά τη διάρκεια του προηγούμενου έτους και προτείνει εναλλακτικές λύσεις στις κυρίαρχες απόψεις και πολιτικές. Ο στόχος μας είναι να συμβάλλουμε στον δημόσιο διάλογο για το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς και να προσφέρουμε μια συνοπτική επισκόπηση των εξελίξεων και των συνεπειών τους από μια προοδευτική σκοπιά.

1. Μακροοικονομική πολιτική: υπερχρέωση και βιώσιμη ανάπτυξη

Προς μια ισχυρότερη και ευρύτερη ανάκαμψη, αλλά οι οικονομικοί και πολιτικοί κίνδυνοι παραμένουν υψηλοί

Από το Υπόμνημα του προηγούμενου έτους μέχρι σήμερα, η ανάκαμψη στην ευρωζώνη και την ΕΕ έχει ενισχυθεί και διευρυνθεί σημαντικά. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην τελευταία της οικονομική πρόβλεψη το φθινόπωρο του 2017, αναμένει η αύξηση του ΑΕΠ να φτάσει στο 2.2% το 2017 και στο 2.1% το 2018, που είναι μια σωρευτική αύξηση κατά 1.1 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με την πρόβλεψη το φθινόπωρο του 2016. Το ποσοστό ανεργίας στην ευρωζώνη αναμένεται να μειωθεί στο 8.5% το 2018 έναντι του 9.2% της πρόβλεψης το φθινόπωρο του 2016, αλλά ακόμα και με αυτήν την περαιτέρω μείωση αναμένεται να είναι στο 7.9% το 2019. Οι προβλέψεις για την ανάπτυξη και την απασχόληση για πολλές χώρες της ευρωζώνης που πλήττονται από την κρίση έχουν βελτιωθεί σημαντικά. Ο πληθωρισμός κινείται ανοδικά. Ωστόσο, ο πυρήνας του πληθωρισμού αναμένεται να είναι αρκετά συγκρατημένος, όχι πολύ πιο πάνω από το 1%. Παρόλο που απέχει πολύ από το να είναι ικανοποιητική –και βρίσκεται μακριά από την αποκατάσταση της καταστροφικής οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζημιάς που έχει προκληθεί μετά την έναρξη της κρίσης–, η οικονομική κατάσταση στην ευρωζώνη και την ΕΕ αναμφίβολα βελτιώνεται.

Οι ευνοϊκές εξελίξεις σχετίζονται με το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της βελτίωσης κατά τα τελευταία χρόνια μπορεί να αποδοθεί στην ελάχιστη, αλλά παρ' όλα αυτά αισθητή, μετατόπιση των επίσημων οικονομικών πολιτικών της ΕΕ από την αυστηρή λιτότητα προς την παροχή μεγαλύτερου περιθωρίου ευελιξίας στα κράτη-μέλη για άσκηση δημοσιονομικών πολιτικών σε συνδυασμό με την υπερβολικά επεκτατική νομισματική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) που οδήγησε στην ανάκαμψη της εγχώριας ζήτησης. Αναφορικά με τις πολιτικές εξελίξεις, υπάρχει αναμφισβήτητα μια μικρή βελτίωση που συνίσταται στο γεγονός ότι η

Ευρωπαϊκή Επιτροπή απέφυγε να επιβάλλει περισσότερο περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές και κατά κάποιον ασυνήθιστο τρόπο απαιτεί υψηλότερες αυξήσεις μισθών για την υποστήριξη της ανάκαμψης. Επιπλέον, τόσο ο πρόεδρος της Επιτροπής της ΕΕ Ζαν-Κλοντ Γιούνκερ, ο οποίος στο λόγο που εκφώνησε για την κατάσταση της Ένωσης ζήτησε να υπάρξει ένα Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο και ένας υπουργός Οικονομικών της Ευρώπης όσο και ο γάλλος πρόεδρος Εμμανουέλ Μακρόν, ο οποίος επιθυμεί να υπάρξει δημοσιονομική ικανότητα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, έχουν αναλάβει πρωτοβουλίες για θεσμικές μεταρρυθμίσεις που δυνητικά βελτιώνουν το μακροοικονομικό πλαίσιο της ευρωζώνης.

Ενώ πρέπει να αναγνωριστούν αυτά τα θετικά σημεία, δεν θα πρέπει να παραβλέπονται οι αρνητικές πτυχές υψηλού οικονομικού και πολιτικού κινδύνου. Παρόλο που έχει περιοριστεί ο κίνδυνος μιας επικείμενης επιβράδυνσης, η μακροοικονομική κατάσταση απέχει πολύ από τη σταθερότητα. Η γεωπολιτική κατάσταση ενέχει υψηλούς κινδύνους μείωσης της παγκόσμιας ζήτησης και της εξωτερικής ζήτησης για την ΕΕ. Η αποτυχία καθιέρωσης αυστηρού ρυθμιστικού πλαισίου για το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα σε συνδυασμό με τις φούσκες που τροφοδοτούνται από τις υπερβολικά επεκτατικές νομισματικές πολιτικές έχουν αυξήσει τον κίνδυνο νέων χρηματοπιστωτικών κρίσεων. Την ίδια στιγμή, η προσπάθεια άρσης των νομισματικών κινήτρων από την ΕΚΤ ενδέχεται να θέσει περισσότερους κινδύνους για τα δημόσια οικονομικά των κρατών-μελών και/ή την ανάκαμψη, ιδίως για τις χώρες της περιφέρειας που μαστιάζονται από την κρίση. Επιπλέον, το πρόβλημα των ανισορροπιών του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών δεν αντιμετωπίστηκε σωστά. Οι περίφημες πλεονασματικές χώρες –και κυρίως η Γερμανία– δεν έχουν δρομολογήσει καμιά διαδικασία εξισορρόπησης, ενώ η εξισορρόπηση των πρώην ελλειμματικών χωρών μπορεί να αποδειχθεί βραχύβια, καθώς οφείλεται κυρίως στην χαμηλότερη αύξηση των εισαγωγών στον απόηχο της κρίσης. Το πολύ υψηλό πλεόνασμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στο σύνολο της ευρωζώνης και οι συνδεδεμένες με αυτό παγκόσμιες οικονομικές ανισορροπίες δεν είναι πιθανό διατηρηθούν.

Αναφορικά με τις πολιτικές εξελίξεις, αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι η μικρή πρόοδος σε σχέση με τις λιγότερο περιοριστικές δημοσιονο-

μικές πολιτικές ήταν το αποτέλεσμα μιας εξαιρετικά παθολογικής διαδικασίας εκμάθησης που μπορεί κάλλιστα να αντιστραφεί στην περίπτωση μιας νέας οικονομικής κρίσης με την επιδείνωση των δημόσιων οικονομικών. Οι προοπτικές για την ανάπτυξη μιας δημοσιονομικής ικανότητας σε επίπεδο ευρωζώνης και οι προοπτικές για μια πραγματικά επωφελή λύση είναι αρκετά δυσοίωτες. Είναι αρκετά απίθανο η Γερμανία ή άλλες χώρες με παρόμοιες λανθασμένες μακροοικονομικές ιδέες να αποδεχθούν οποιαδήποτε πραγματική πρόοδο σχετικά με τη μακροοικονομική σταθερότητα μέσω –έστω και προσωρινά– δημοσιονομικών μεταβιβάσεων χωρίς αυστηρούς όρους και σοβαρούς περιορισμούς στις εθνικές δημοσιονομικές και οικονομικές πολιτικές. Υπό αυτή την έννοια, η διατύπωση του Ζαν-Κλοντ Γιούνκερ στην ομιλία του για την κατάσταση της Ένωσης είναι δηλωτική, καθώς «ένας ευρωπαίος υπουργός που προωθεί και στηρίζει τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στα κράτη-μέλη μας» μπορεί να ερμηνευτεί και ως μια μόνιμη θεσμοθέτηση παρόμοια με την τρόικα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, προκειμένου να αναγκάσει τα κράτη-μέλη να υιοθετήσουν περισσότερες νεοφιλελεύθερες πολιτικές για απορρύθμιση των αγορών εργασίας και διάλυση του κράτους πρόνοιας ως αντάλλαγμα ορισμένων βραχυπρόθεσμων δημοσιονομικών μεταβιβάσεων.

Εναλλακτικές μακροοικονομικές πολιτικές

Προφανώς, η μακροοικονομική πολιτική στην ΕΕ χρειάζεται μια διαφορετική προσέγγιση που βραχυπρόθεσμα θα υποστηρίξει μια ισχυρότερη και αυτοσυντηρούμενη ανάκαμψη, εξασφαλίζοντας πλήρη απασχόληση και δίκαιη ανάπτυξη και μακροπρόθεσμα θα προωθεί μια ισότιμη ανάπτυξη, θεραπεύοντας τις επίμονες μακροοικονομικές ανισορροπίες. Μια πειστική εναλλακτική πολιτική απαιτεί τουλάχιστον πέντε σημαντικές αλλαγές.

1. Την αντικατάσταση της απαίτησης για ισοσκελισμένο προϋπολογισμό από μια απαίτηση για ισορροπημένη οικονομία που περιλαμβάνει τον στόχο υψηλών και βιώσιμων επιπέδων απασχόλησης. Ταυτόχρονα, η δημοσιονομική πολιτική πρέπει να χρησιμοποιείται, τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα, ως ένα βασικό εργαλείο επίτευξης αυτού του στόχου. Μια

σημαντική πλευρά των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων του δημοσιονομικού πλαισίου θα πρέπει να είναι η εισαγωγή της διάκρισης μεταξύ των τρεχουσών δημόσιων δαπανών και των δαπανών για επενδύσεις όπου οι τελευταίες θα πρέπει να χρηματοδοτούνται μέσω δανειακών κεφαλαίων. Βραχυπρόθεσμα, το σημαντικό μη αξιοποιημένο περιθώριο εντός του υπάρχοντος πλαισίου θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί ενεργά για την επίτευξη μιας θετικής δημοσιονομικής τόνωσης για αρκετά χρόνια για την ενίσχυση και διεύρυνση της ανάκαμψης. Η συντονισμένη αναθέρμανση της οικονομίας, αντί της γενικής λιτότητας, πρέπει να γίνει η κυρίαρχη πολιτική. Είναι σημαντικό η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (μαζί με τις εθνικές κεντρικές τράπεζες για τις χώρες εκτός ευρωζώνης) να υποστηρίζει πλήρως δημοσιονομικές πολιτικές για την ευημερία και να εγκαταλείψει τις συνεχείς απαιτήσεις της για δημοσιονομική εξυγίανση.

2. Παρά το γεγονός ότι η αύξηση του περιθωρίου των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών είναι σημαντική, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα είναι εξίσου σημαντικός και ο ρόλος μιας ισχυρότερης δημοσιονομικής πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ένα σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού της ΕΕ θα πρέπει να χρησιμοποιείται για τη χρηματοδότηση επενδύσεων σε επίπεδο ΕΕ, καθώς και για τη χρηματοδότηση δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών, και για τη δημιουργία μιας αντικυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την υποστήριξη των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών. Ένας προϋπολογισμός σε ομοσπονδιακό επίπεδο, με σημαντικές εξουσίες αύξησης των φορολογικών εσόδων και αρμοδιότητα διαχείρισης των ελλειμμάτων και των πλεονασμάτων, έχει εδώ και καιρό αναγνωριστεί ως απαραίτητο συμπλήρωμα ενός ενιαίου νομίματος. Η ομοσπονδιακή δημοσιονομική πολιτική θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την άμβλυνση της οικονομικής ύφεσης και θα προέβλεπε δημοσιονομικές μεταβιβάσεις μεταξύ των πλουσιότερων και φτωχότερων περιφερειών. Επί του παρόντος, ο προϋπολογισμός της ΕΕ είναι περίπου στο 1% του ΑΕΠ της ΕΕ και πρέπει να είναι ισοσκελισμένος. Ο προϋπολογισμός θα έπρεπε να αυξηθεί σημαντικά (να βρίσκεται τουλάχιστον στο 5% του ΑΕΠ της ΕΕ), ώστε να έχει ένα αντίκτυπο στη σταθεροποίηση, να είναι ικανός να διαχειρίζεται τα ελλείμματα ή τα πλεονάσματα, όπως απαιτείται από τις οικονομικές συνθήκες, και να είναι σχεδιασμένος με προοδευτικό

τρόπο. Η φορολογία σε ομοσπονδιακό επίπεδο και οι δημόσιες δαπάνες θα πρέπει να αντικαταστήσουν ορισμένα τμήματα της εθνικής φορολογίας και των δαπανών σε κρατικό επίπεδο. Η δημιουργία μιας ομοσπονδιακής δημοσιονομικής πολιτικής είναι ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο και φέρει περαιτέρω στοιχεία μιας πραγματικής πολιτικής ένωσης. Ωστόσο, η ύπαρξη ενός σχεδίου είναι αναγκαία για την επιτυχημένη λειτουργία του ενιαίου νομίσματος. Οι τάσεις κατάχρησης της «δημοσιονομικής αρμοδιότητας» της ΕΕ για περαιτέρω αποδυνάμωση και περιορισμό των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών και/ή την εφαρμογή νεοφιλελεύθερων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων πρέπει να αποτραπούν.

3. Μια μακροπρόθεσμη ευρωπαϊκή στρατηγική επενδύσεων απαιτείται για την προώθηση των δημοσίων επενδύσεων και την υποστήριξη των ιδιωτικών επενδύσεων σε βασικούς οικονομικούς, κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς τομείς, καθώς και για την αύξηση της παραγωγικότητας μέσω στρατηγικών βιομηχανικών πολιτικών στην περιφέρεια. Αυτές οι πολιτικές απαιτούνται για την αποκατάσταση της παραγωγικής ικανότητας και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των ελλειμματικών χωρών. Οι περιφερειακές και διαρθρωτικές πολιτικές της ΕΕ θα πρέπει να ενδυναμωθούν και να επεκταθούν, και απαιτείται μια νέα βιομηχανική πολιτική που θα βασίζεται σε ένα μεγάλο πρόγραμμα δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων. Αυτές οι διαρθρωτικές και βιομηχανικές πολιτικές θα πρέπει να προσανατολίζονται ιδιαίτερος στη μετατροπή πιο οικολογικά βιώσιμων συστημάτων μεταποίησης, μεταφορών και ενέργειας. Επιπλέον, απαιτούνται προγράμματα της ΕΕ για την υποστήριξη ιδιωτικών επενδύσεων στις ελλειμματικές χώρες (και γενικότερα στα κράτη της ΕΕ με συγκριτικά χαμηλότερα επίπεδα εισοδήματος). Αυτές οι πολιτικές θα διευκόλυναν τη μείωση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών χωρίς να καταφεύγουν σε αποπληθωρισμό.

4. Η τρέχουσα αποπληθωριστική στρατηγική της ανταγωνιστικής υποτίμησης θα πρέπει να τερματιστεί και να αντικατασταθεί από μια πολιτική αύξησης των μισθών που εξασφαλίζει τη δίκαιη συμμετοχή των εργαζομένων στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος και ένα σταθερό επίπεδο πληθωρισμού. Κατά κανόνα, οι εθνικοί μισθοί πρέπει κατά μέσο όρο να αυξηθούν στο ποσοστό του μέσου ρυθμού αύξησης της παραγωγι-

κότητας συν τον στόχο του ποσοστού του πληθωρισμού της ΕΚΤ. Ωστόσο, καθώς υπήρξε μια γενική διεύρυνση της ανισότητας στις θέσεις του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών πριν τη χρηματοπιστωτική κρίση και αύξηση των ελλειμμάτων σε πολλά κράτη-μέλη της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ), ορισμένες αποκλίσεις από αυτόν τον γενικό κανόνα, κυρίως στις πλεονασματικές χώρες, είναι αναγκαίες. Ξεκινώντας από την αμοιβαία αναγνώριση ότι οι πλεονασματικές χώρες έχουν την ίδια ευθύνη με τις ελλειμματικές χώρες για την επίλυση των ανισορροπιών, οι πλεονασματικές χώρες μπορούν να βοηθήσουν στην επίλυση αυτών των προβλημάτων μέσω ενεργητικών πολιτικών εσωτερικής αναθέρμανσης της οικονομίας. Αυτό θα βοηθήσει στην επέκταση της ζήτησης των εξαγωγών για τις ελλειμματικές χώρες και, μέσω ταχύτερων αυξήσεων των μισθών στις πλεονασματικές χώρες, στη μείωση της υπερβολικής εξαγωγικής τους ανταγωνιστικότητας.

5. Θα πρέπει να ληφθούν αποτελεσματικά μέτρα κατά του φορολογικού ανταγωνισμού. Ενώ εξακολουθεί να υπάρχει ένα περιθώριο για προοδευτική και δίκαιη φορολόγηση, μακροπρόθεσμα ο διεθνής φορολογικός ανταγωνισμός διαβρώνει την πλευρά των εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού. Ο φορολογικός ανταγωνισμός δημιουργεί τεράστια αδικία και μεγάλα τμήματα του πληθυσμού δεν μπορούν να αποφύγουν την επιβολή φορολογίας, ενώ οι μεγάλες επιχειρήσεις και οι πλούσιοι απολαμβάνουν άπλετες ευκαιρίες φοροαποφυγής και φοροδιαφυγής. Επιπλέον, ο φορολογικός ανταγωνισμός διαβρώνει τη θέληση για πληρωμή φόρων και ως εκ τούτου διαβρώνει τη χρηματοδότηση του κράτους πρόνοιας και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Θα πρέπει να ενισχυθούν σημαντικά τα μέτρα της ΕΕ για περιορισμό της φοροδιαφυγής. Την ίδια στιγμή, υπάρχει ανάγκη φορολογικής εναρμόνισης, τουλάχιστον για φόρους επί των κερδών των επιχειρήσεων και των εισοδημάτων από κεφάλαια, τα διεθνώς πιο κινητά μέρη της φορολογικής βάσης. Μια κοινή φορολογική βάση για τον φόρο των επιχειρήσεων θα πρέπει να συνοδεύεται από ελάχιστους φορολογικούς συντελεστές που θα μπορούσαν να διαφοροποιούνται ανάλογα με τα κράτη-μέλη της Ένωσης πριν και μετά το 2004. Εναλλακτικά, θα μπορούσε να εισαχθεί ένας ενιαίος φόρος επί των εταιρικών κερδών, προκειμένου να υπάρξουν φορολογικά έσοδα για τον προϋπολογισμό της ΕΕ. Στο πλαίσιο μιας νομισματικής

ένωσης με κινητικότητα εργασίας και κεφαλαίου, αυτό θα βοηθούσε στην αντιμετώπιση της μείωσης των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων μεταξύ των κρατών και θα περιορίζε τη χρήση των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων για την προσέλκυση εσωτερικών επενδύσεων εις βάρος άλλων χωρών-μελών. Ένα άλλο βασικό εργαλείο για τις φορολογικές πολιτικές της ΕΕ είναι ο φόρος επί των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών που εφαρμόζεται σε όλα τα κράτη-μέλη και θα μπορούσε να συμβάλει στη μείωση της κλίμακας των χρηματοπιστωτικών αγορών.

2. Νομισματική και χρηματοοικονομική πολιτική: εντεινόμενα προβλήματα

Εξαιτίας της έλλειψης αποτελεσματικού συντονισμού μεταξύ άλλων τομέων πολιτικής –πρώτα και κύρια της δημοσιονομικής πολιτικής–, τα νομισματικά και χρηματοπιστωτικά συστήματα εντός της ΕΕ, και ιδιαίτερα στην ευρωζώνη, αντιμετωπίζουν αυξανόμενα προβλήματα: η ποσοτική χαλάρωση και τα άλλα έκτακτα μέτρα που έχουν ληφθεί από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) καθίστανται λιγότερο αποτελεσματικά και αποτυγχάνουν να προκαλέσουν σημαντικές και συνεχείς μειώσεις στην ανεργία, οι τράπεζες και οι άλλες χρηματοπιστωτικές εταιρίες προσπαθούν να αποδυναμώσουν ή να περιορίσουν πολλούς από τους νέους κανονισμούς που τέθηκαν σε ισχύ μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, μια διαδικασία υφέρεψης δολαριοποίησης κάνει την εμφάνισή της στην ευρωζώνη και αρχίζει να απειλεί την αυτονομία της, η διαδικασία του Brexit έχει υπονομεύσει την προτεινόμενη Ένωση Κεφαλαιαγορών και αποδιοργανώνει τα οικονομικά της Ένωσης, και η άρνηση των ηγετών της ΕΕ για τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού καταμερισμού του κινδύνου μεταξύ των κρατών-μελών έχει οδηγήσει σε μια τεράστια έλλειψη ασφαλών περιουσιακών στοιχείων προκαλώντας προβλήματα στις πιστωτικές αγορές.

Τα όρια της ποσοτικής χαλάρωσης

Παρά το γεγονός ότι οι πολιτικές προσαρμογής της ΕΚΤ αντισταθμίζουν σε ένα πολύ μικρό βαθμό τις συνεχιζόμενες περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές σε ολόκληρη την ΕΕ, υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι φτάνουν στα όριά τους και σε ορισμένες περιπτώσεις γίνονται ακόμα και δυσλειτουργικές. Οι κανόνες που διέπουν τις αγορές περιουσιακών στοιχείων από την ΕΚΤ έχουν την τάση να αποδυναμώνουν τον αντίκτυπό τους. Για παράδειγμα, οι αγορές κρατικών ομολόγων απαιτείται να είναι ανάλογες της οικονομικής βαρύτητας της χώρας και αυτό σημαίνει ότι πρέπει να υπάρχουν μεγάλης κλίμακας αγορές γερμανικών ομολόγων, τα οποία

διατίθενται ήδη σε ευνοϊκές τιμές, ενώ η στήριξη που λαμβάνουν οι ασθενέστερες οικονομίες μειώνεται. Γενικότερα, τα πολύ χαμηλά, σε ορισμένες περιπτώσεις και αρνητικά, επιτόκια έχουν την τάση να προωθούν την κερδοσκοπία και τις φούσκες στις τιμές των περιουσιακών στοιχείων. Επίσης, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι πολύ χαμηλές αποδόσεις σε ασφαλή περιουσιακά στοιχεία προκαλούν δυσκολίες στα συνταξιοδοτικά ταμεία και στις ασφαλιστικές εταιρίες.

Στις 26 Οκτωβρίου 2017, ανακοινώθηκε ότι η ΕΚΤ θα μείωνε κατά το ήμισυ τις μηνιαίες αγορές ομολόγων της, στα 30 δις ευρώ ανά μήνα από τις αρχές του 2018. Αυτό υποτίθεται ότι σηματοδοτούσε μια αισιοδοξία σχετικά με τις προοπτικές της ανάπτυξης και του πληθωρισμού στη ζώνη του ευρώ. Ωστόσο, η σταθερότητα των αγορών συνεχίζει να εξαρτάται από την παροχή φθηνού χρήματος στις ΗΠΑ και μεγάλο μέρος αυτού χρησιμοποιούσε ως ενδιάμεσο σταθμό το Λονδίνο. Αυτή η πιστωτική ροή μπορεί να μην αντέξει την «εξομάλυνση» των επιτοκίων στις ΗΠΑ σε σημαντικά υψηλότερα επίπεδα και περιορίζει την πρόσβαση στις αγορές του Λονδίνου στον απόηχο του Brexit. Σε αυτό το σημείο, τα σχέδια για μια Τραπεζική Ένωση και μια Ένωση Κεφαλαιαγορών στη βάση ενός κοινού κανονισμού θα τεθούν σε κίνδυνο, λόγω της απουσίας ενός πραγματικά ολοκληρωμένου συστήματος παροχής ρευστότητας στην Ευρώπη.

Τόσο τα ιστορικά στοιχεία όσο και οι θεωρητικές προσεγγίσεις δείχνουν ότι τα χρηματοπιστωτικά συστήματα, είτε στηρίζονται στις τράπεζες είτε στην κεφαλαιαγορά, είναι πιο αποτελεσματικά και πιο σταθερά, όταν υπάρχει μια επαρκής προσφορά ασφαλών ομολόγων του δημόσιου τομέα. Ωστόσο, η προσφορά τέτοιου είδους περιουσιακών στοιχείων περιορίζεται σκόπιμα – από το *Schuldenbremse* (χρεόφρενο) στη Γερμανία και τη «λιτότητα» σε ολόκληρη την ΕΕ, από την άρνηση της δυνατότητας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ή οργανισμών της ΕΕ, όπως η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕπ), για δανεισμό μεγάλης κλίμακας, και από την αποδοχή της ΕΚΤ των υψηλότερων επιτοκίων, τα οποία σηματοδοτούν υψηλότερους βαθμούς κινδύνου, στο χρέος άλλων κυβερνήσεων των κρατών-μελών.

Η δολαριοποίηση

Μια συνέπεια αυτής της κατάστασης είναι η χρόνια έλλειψη εγγυήσεων που παρακωλύει τη λειτουργία των πιστωτικών αγορών της ΕΕ και οδήγησε σε τεράστιες διαταραχές στις συμφωνίες επαναγοράς στα τέλη του 2016. Οι πιστωτικές ροές μεταξύ των τραπεζών και άλλων χρηματοπιστωτικών εταιρειών εξαρτώνται από την ικανότητα των δανειοληπτών να καταθέτουν εγγυήσεις έναντι του κινδύνου αθέτησης υποχρεώσεων και οι ασφαλείς απαιτήσεις έναντι σταθερών κυβερνήσεων είναι η πιο αποτελεσματική μορφή τέτοιων εγγυήσεων, καθώς δεν απαιτούν λεπτομερή αξιολόγηση της αξίας και της κατάστασής τους πριν από τη χρησιμοποίησή τους. Επίσης, όταν υπάρχει έλλειψη μιας υψηλής ποιότητας εγγυήσεων, το σύνολο του πιστωτικού συστήματος αντιμετωπίζει προβλήματα.

Μια άλλη εξέλιξη αφορά την σε έναν βαθμό δολαριοποίηση εντός της ζώνης του ευρώ. Επί του παρόντος, αυτή η διαδικασία επηρεάζει μόνο ορισμένες νομισματικές λειτουργίες και μόνο σε μια ορισμένη έκταση. Ωστόσο, η διαδικασία είναι πιθανό να συνεχιστεί επειδή οι τράπεζες της ευρωζώνης διατηρούν ή ακόμα και επεκτείνουν τις επενδύσεις τους στις ΗΠΑ και σε περίπτωση που υπάρξουν επιπτώσεις σε άλλες πλευρές του νομισματικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος αυτή η τάση θα περιορίσει τον αυτόνομο προσδιορισμό της μακροοικονομικής πολιτικής εντός της ζώνης του ευρώ. Πριν από τη νομισματική ένωση, υπήρχαν αρκετές περιπτώσεις στις οποίες οι πολιτικές των ΗΠΑ αποσταθεροποιούσαν σε σημαντικό βαθμό τη χάραξη πολιτικής στις ευρωπαϊκές χώρες. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η δραστική και αυστηρή πολιτική των ΗΠΑ την περίοδο 1979-81, στην οποία οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ήταν αδύνατο να ανταποκριθούν. Ένας από τους αρχικούς στόχους της νομισματικής ένωσης ήταν η ενίσχυση της αυτονομίας της πολιτικής της ΕΕ που έθεσε σε αμφισβήτηση το «εξωφρενικό προνόμιο» του δολαρίου. Ωστόσο, η αποτυχία δημιουργίας ενός συνεκτικού και σταθερού χρηματοπιστωτικού συστήματος στην ΕΕ μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την αυτονομία.

Η παγκόσμια κρίση το 2007-08 δημιούργησε ένα ασυμμετρικό πλεονέκτημα για το δολάριο στις συναλλαγές ξένου συναλλάγματος, στις οποίες όσοι δάνειζαν δολάρια έναντι ευρώ θα έπρεπε να πληρώνουν μια

υψηλότερη τιμή (το «περιθώριο βάσης») πάνω από τα επιτόκια που επικρατούν στις πιστωτικές αγορές των ΗΠΑ. Παρόλο που αυτή η διαφορά είναι σήμερα αρκετά χαμηλότερη, σε σχέση με αυτήν που ήταν κατά τη διάρκεια της κρίσης, συνεχίζει να υπάρχει χωρίς ενδείξεις μηδενισμού. Παρά το πρόσθετο κόστος για την απόκτηση δολαρίων, τα δολάρια έχουν γίνει η πιο διαδεδομένη μορφή εγγυήσεων που προσφέρεται στις πιστωτικές αγορές του ευρώ. Η έλλειψη επαρκών εγγυήσεων περιουσιακών στοιχείων εκφρασμένων σε ευρώ μπορεί να είναι ένας παράγοντας πίσω από αυτό. Μια δεύτερη νομισματική λειτουργία που υπόκειται σε δολαριοποίηση είναι η χρηματοδότηση. Εξαιτίας του περιθωρίου βάσης, κατά την τρέχουσα περίοδο, αυτή η πρακτική γίνεται όλο και πιο δημοφιλής για τους επενδυτές εκτός της ζώνης του ευρώ, οι οποίοι στοχεύουν στην αγορά περιουσιακών στοιχείων της ζώνης του ευρώ για τη χρηματοδότηση των αγορών τους όχι με δάνεια σε ευρώ, αλλά δανειζόμενοι σε δολάρια και μετατρέποντάς τα σε ευρώ.

Μετά το ξέσπασμα της κρίσης, οι ευρωπαϊκές τράπεζες δεν φαίνεται να έχουν μειώσει σημαντικά την έκθεσή τους και διατηρούν πολύ μεγάλες ποσότητες περιουσιακών στοιχείων σε δολάρια, το οποίο έχει ως αποτέλεσμα τη στενή τους σύνδεση με το χρηματοπιστωτικό σύστημα των ΗΠΑ. Η Ομοσπονδιακή Τράπεζα, η κεντρική τράπεζα των ΗΠΑ, επεκτείνει την πίστωση στην ΕΚΤ, σχεδόν σα να ήταν ένα υποκατάστημα, προκειμένου να διαχειριστεί τη ρευστότητα του δολαρίου στις τράπεζες της ευρωζώνης. Αυτό θα μπορούσε σε βάθος χρόνου να προκαλέσει απώλεια ελέγχου της ρευστότητας εντός του τραπεζικού συστήματος του ευρώ.

Οι πιέσεις για απορύθμιση

Μετά το ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο θέσπισαν μια σειρά κανονισμούς, προκειμένου να σταθεροποιηθεί το χρηματοπιστωτικό σύστημα και να αποτραπούν οι καταχρηστικές πρακτικές που χαρακτήριζαν πολλές τράπεζες και χρηματοπιστωτικές εταιρίες (όπως η Credit Suisse, η HSBC και η Deutsche Bank, στις οποίες επιβλήθηκαν κυρώσεις για επανειλημμένες παραβιάσεις του

ποινικού δικαίου). Ωστόσο, οι νέες ρυθμιστικές δομές απειλούνται με διάφορους τρόπους. Υπήρξε ισχυρή αντίσταση από τον χρηματοπιστωτικό τομέα σε ορισμένες μεταρρυθμίσεις, όπως ο προτεινόμενος διαχωρισμός της λιανικής τραπεζικής και της εμπορίας τίτλων εντός των τραπεζών που έχει σήμερα εγκαταλειφθεί λόγω των ισχυρών πιέσεων. Οι εθνικές κυβερνήσεις ήταν απρόθυμες να εφαρμόσουν ορισμένα από αυτά τα μέτρα. Πιο συγκεκριμένα, ο νέος πρόεδρος της Γαλλίας, Εμμανουέλ Μακρόν, είναι διατεθειμένος να εισάγει τον φόρο επί των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών μόνο σε συμβολικό επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι δεν θα αποφέρει σχεδόν κανένα έσοδο και θα έχει ελάχιστες επιπτώσεις στη συμπεριφορά των χρηματοπιστωτικών εταιριών. Επιπλέον, η προεδρία Τραμπ στις ΗΠΑ μπορεί να επιφέρει μια σημαντική απορρύθμιση των τραπεζών και των χρηματοοικονομικών αγορών, και να μειώσει ή να ακυρώσει τις μεταρρυθμίσεις του νόμου Ντοντ-Φρανκ. Αυτό θα απειλούσε την ΕΕ με «ρυθμιστικό αρμπιτράζ», καθώς οι δραστηριότητες και οι συναλλαγές μεταφέρονται στη λιγότερο ρυθμιζόμενη δικαιοδοσία.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η προσπάθεια προώθησης της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης στην ΕΕ βασίζεται σε μια παρανόηση αναφορικά με την αμερικανική εμπειρία. Η κλίμακα και η ρευστότητα της χρηματοδότησης με βάση το δολάριο ερμηνεύτηκαν από τους ευρωπαίους πολιτικούς ηγέτες ως ένα φαινόμενο το οποίο στηρίζεται κυρίως στην αγορά, παραβλέποντας τον κρίσιμο ρόλο που διαδραματίζουν τα δημόσια οικονομικά στη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος και τον κεντρικό ρόλο των κρατικών ομολόγων των ΗΠΑ ως μια παγκόσμια αναγνωρισμένη «αποθήκη αξίας». Αυτή η υπερβολική εκτίμηση προς τις διαδικασίες της αγοράς εμποδίζει την εφαρμογή αποτελεσματικών μέτρων για ένα συνεκτικό, ενοποιημένο χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Το Brexit αντιπροσωπεύει μια μεγάλη οπισθοχώρηση από τη διαδικασία της ολοκλήρωσης. Αυτό είναι πιο εμφανές στην περίπτωση των αγορών τίτλων, όπου το Σίτι του Λονδίνου κατέχει μια κεντρική θέση τόσο ως σύνδεσμος των αγοραστών και πωλητών όσο και στις διαδικασίες εκκαθάρισης και διευθέτησης των συναλλαγών. Είναι αμφίβολο ότι το σχέδιο της Ένωσης Κεφαλαιαγορών θα σημειώσει μεγάλη πρόοδο, αν πράγματι συμβεί το Brexit. Επιπλέον, το Λονδίνο είναι ο πιο σημαντικός

κόμβος στα δίκτυα τραπεζικών σχέσεων της ΕΕ, παρά το γεγονός ότι η Βρετανία δεν συμμετέχει στην Τραπεζική Ένωση. Η ίδια η Τραπεζική Ένωση εξακολουθεί να μην λειτουργεί σωστά, όπως δείχνει και το επίμονο πρόβλημα των επισφαλών απαιτήσεων στις ιταλικές τράπεζες. Δεν είναι ακόμα σαφές σε ποιο βαθμό οι χρηματοπιστωτικές εταιρίες θα μειώσουν την παρουσία τους στο Λονδίνο και θα μετακινηθούν σε άλλα κέντρα της ηπείρου, αν και ήδη γίνονται ορισμένες κινήσεις και αναμένονται ακόμα περισσότερες. Το Brexit μπορεί κάλλιστα να οδηγήσει σε αυξημένο ανταγωνισμό μεταξύ των χρηματοοικονομικών κέντρων στην Ευρώπη που συνοδεύεται από έναν αγώνα για προς τα κάτω εξίσωση σε σχέση με τη ρύθμιση. Οι πρόσφατες δηλώσεις του γάλλου προέδρου Μακρόν κινούνται προς αυτήν την κατεύθυνση. Ένας νέος κύκλος χρηματοοικονομικής απορρύθμισης θα μπορούσε, επίσης, να υπάρξει σε διεθνές επίπεδο, πυροδοτούμενος από την απόφαση της προεδρίας Τραμπ για κατάργηση του νόμου Ντοντ-Φρανκ.

Ελλείπει ενός ισχυρά ολοκληρωμένου και ρυθμιζόμενου χρηματοοικονομικού συστήματος, ο κίνδυνος αφορά την επιτάχυνση της εισχώρησης της ΕΕ στη χρηματοδότηση που βασίζεται στο δολάριο, δεσμεύοντας κάθε κράτος να εξαρτάται από τις αμερικανικές εταιρίες για ολόενα και μεγαλύτερο φάσμα των χρηματοοικονομικών λειτουργιών και καθιστώντας την Ευρώπη, στο σύνολό της, ολόενα και περισσότερο εξαρτημένη από τα αμερικανικά θεσμικά όργανα και περιορισμένη σε υπερβολικό βαθμό από τις πολιτικές των ΗΠΑ.

Η ανάγκη για ευρύτερη χρήση της δημόσιας χρηματοδότησης

Εκτός από το ζήτημα της ρύθμισης, το βασικό πρόβλημα στη χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση στην Ευρώπη προέρχεται από την απουσία ενός ισχυρού προγράμματος δημοσίων επενδύσεων, το οποίο θα αντιμετωπίσει τις ανισότητες στις οικονομικές επιδόσεις της ΕΕ, την ανάγκη για αποτελεσματική περιβαλλοντική προστασία και την κρίση απασχόλησης των νέων στην Ευρώπη. Παρά το γεγονός ότι οι ευρωπαϊκές ελίτ

ισχυρίζονται ότι ένα τέτοιο πρόγραμμα θα οδηγούσε σε χρηματοοικονομικά προβλήματα, συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο.

Στο πλαίσιο του δόγματος της «ελεύθερης αγοράς», ο δημόσιος δανεισμός θεωρείται ότι είναι πάντα εις βάρος της χρηματοδότησης των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα. Ασφαλώς, εάν οι αδύναμες κυβερνήσεις, με περιορισμένη ικανότητα επιβολής φόρων, υιοθετούν απερισκεπτα προγράμματα δημοσίων δαπανών, στο πλαίσιο των πληθωριστικών πιέσεων, μπορούν προφανώς να υπονομεύσουν τις επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα. Ωστόσο, στις προηγμένες οικονομίες, όπου οι κυβερνήσεις θεωρούνται ισχυρές και οι κεντρικές τράπεζες εγγυώνται το δημόσιο χρέος, η δημόσια και η ιδιωτική χρηματοδότηση είναι συμπληρωματικές. Η κατοχή κρατικών ομολόγων σταθεροποιεί τη χρηματοοικονομική κατάσταση των τραπεζών και των θεσμικών επενδυτών, και ως εκ τούτου την οικονομία στο σύνολό της. Αυτό το δημόσιο χρέος είναι χρήσιμο με πολλούς τρόπους, όπως για παράδειγμα για την αύξηση της ρευστότητας του χρηματοοικονομικού συστήματος και για τη διευκόλυνση της αποτίμησης των χρεογράφων του ιδιωτικού τομέα. Με αυτόν τον τρόπο, το ευρείας κλίμακας ζήτημα των ασφαλών απαιτήσεων στον δημόσιο τομέα θα ενδυνάμωνε και θα σταθεροποιούσε το χρηματοοικονομικό σύστημα της ΕΕ, και θα έδινε στην Ευρώπη μεγαλύτερη αυτονομία για τη διαμόρφωση των οικονομικών πολιτικών της.

3. Ανισότητα και κοινωνική κρίση

Η Ομάδα των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη έχει επικρίνει συστηματικά την τάση αύξησης των ανισοτήτων στην Ευρώπη και, συγκεκριμένα, τις πολιτικές που είτε έχουν ενθαρρύνει είτε έχουν επιτρέψει αυτήν την τάση, στο όνομα της διάχυσης του πλούτου προς τα κάτω μέσω των μηχανισμών της αγοράς («trickle-down» economics). Σχεδόν τέσσερις δεκαετίες απορρύθμισης και ιδιωτικοποίησης έχουν σημειωθεί αξιοσημείωτες μεταβολές στη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου στις ευρωπαϊκές και άλλες προηγμένες οικονομίες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) εις βάρος των μισθωτών, των εργαζομένων και του μη εργαζόμενου πληθυσμού, και προς όφελος, πάνω απ' όλα, των παγκοσμίως δραστηριοποιούμενων ανώνυμων εταιρειών. Αυτή η διαδικασία στηρίχθηκε σε μια μεταστροφή στην κυρίαρχη οικονομική σκέψη και υποστηρίχθηκε θεωρητικά από θεσμούς-κλειδιά του διεθνούς οικονομικού μανάτζμεντ, όπως το ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) και η Παγκόσμια Τράπεζα, και από κυρίαρχους φορείς, όπως ο ΟΟΣΑ και τα think-tanks που σχετίζονται με τις μεγάλες κεντρικές τράπεζες, τα υπουργεία οικονομικών και τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι ετήσιες εκθέσεις των Ευρωπαίων Οικονομολόγων τόνιζαν επανειλημμένα τόσο την κοινωνική αδικία της αύξησης των ανισοτήτων όσο και την αρνητική οικονομική επίπτωση σε βασικούς παράγοντες της εγχώριας ζήτησης σε ανεπτυγμένες οικονομίες και στα μοντέλα ανάπτυξης, καινοτομίας και εκσυγχρονισμού τους.

Η τάση για υψηλότερα επίπεδα ανισότητας είναι αδιαμφισβήτητη και δραματική. Τόσο η ατομική κατανομή του εισοδήματος βάσει του συντελεστή Gini όσο και η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος –το συνολικό μερίδιο εργασίας του εθνικού εισοδήματος– έχουν σημειώσει σημαντικές μετατοπίσεις, μακριά από την πλειοψηφία των πολιτών που εξαρτάται από την αμοιβή της εργασίας, και προς όφελος εκείνων που αντλούν το εισόδημά τους από το κεφάλαιο. Από το τέλος του 1970, σύμφωνα με τις περισσότερες μετρήσεις, το μέσο μερίδιο εργασίας του

εθνικού εισοδήματος έχει μειωθεί περίπου 10 ποσοστιαίες μονάδες στην Ευρώπη και αυτή είναι μια τάση που διαφαίνεται για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Το νέο στοιχείο που προκύπτει στη συζήτηση γύρω από την ανισότητα, την οικονομική ανάπτυξη και τον κοινωνικό αποκλεισμό είναι ότι πρακτικά όλα τα όργανα της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης (ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα, ΟΟΣΑ) αναφέρουν σήμερα ότι η αυξανόμενη ανισότητα έχει όντως μια αρνητική επίπτωση στη μεγέθυνση και την ανάπτυξη. Αυτό συνδέεται ξεκάθαρα με την επίδραση της οικονομικής κρίσης του 2008 και την επακόλουθη ύφεση, αλλά και με την αποτυχία αυτών των θεσμών να προβλέψουν την κρίση και να υπολογίσουν την κλίμακα και την έκτασή της. Σε μια ενδιαφέρουσα κοινή έκθεση του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας, του ΟΟΣΑ και της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ) του 2015, που τους ανατέθηκε από τους G20, η «αρνητική επίδραση στην αύξηση» της ανισότητας διατυπώνεται με ρητό τρόπο: «πραγματοποιείται μέσω διαφόρων καναλιών, συμπεριλαμβανομένης της μειωμένης κατανάλωσης, της μειωμένης επένδυσης από τις εταιρείες ενόψει της μειωμένης ζήτησης, των μειωμένων κρατικών εσόδων και της μικρότερης επένδυσης από τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος σε εκπαίδευση και δεξιότητες».¹

Θα πρέπει, βέβαια, να χαιρετήσουμε αυτή τη ριζική αλλαγή στις αναλύσεις του ΟΟΣΑ, του ΔΝΤ και της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) και την ετοιμότητά τους να συμπράξουν με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας. Θα πρέπει, επίσης, να χαιρετίσουμε την πρόθεση του ΟΟΣΑ να υιοθετήσει τη γλώσσα των πρωτοπόρων των πολιτικών ισότητας, όπως αυτή που χρησιμοποιούν ο Γουίλκινσον και ο Πίκετ στην πρωτοποριακή μελέτη τους². Ο ΟΟΣΑ χρησιμοποίησε περίπου την ίδια ρητορική στον τίτλο της μελέτης του, *In It Together: Why Less Inequality Benefits All!*, το 2015. Ωστόσο, η μελέτη αυτή καθυστέρησε πάρα πολύ και ήρθε έπειτα από δεκαετίες στις οποίες υπήρχαν ενδείξεις ότι οι πολιτικές επιλογές, οι πολιτικές παραλείψεις και η επίμονη απόρριψη

1. ILO, IMF, World Bank Group, OECD (2015) Income inequality and labour income share in G20 countries: Trends, Impacts and Causes.

2. Wilkinson, R. & Pickett, K (2009) *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*, London: Allen Lane.

εναλλακτικών οικονομικών πολιτικών είναι συνυπεύθυνες για την κοινωνική και οικονομική καταστροφή που προκαλεί η ανισότητα. Πιο συγκεκριμένα, η απερίσκεπτη, προ-κυκλική εμμονή με τη δημοσιονομική λιτότητα δεν έχει απλώς παρεμποδίσει την ανάκαμψη, αλλά άφησε τα ανεξίτηλα σημάδια της σε ευρείες ομάδες του πληθυσμού στις πλουσιότερες περιοχές του κόσμου. Η ανεργία των νέων στην ΕΕ παραμένει πεισματικά υψηλή στο 18.6%, σε 11 κράτη-μέλη βρίσκεται πάνω από το 20%, ενώ στην Ελλάδα και την Ισπανία βρίσκεται σε καταστροφικά υψηλά επίπεδα (στο 47.3% και στο 44.4% αντίστοιχα)³. Η ανεργία για τα άτομα που εγκαταλείπουν το σχολείο, τους εκπαιδευόμενους με ειδίκευση και τους αποφοίτους είναι ένας βασικός παράγοντας των υψηλών ποσοστών της ενδοευρωπαϊκής μετανάστευσης για εργασία από τις περιφέρειες της Νότιας και της Ανατολικής Ευρώπης προς τα πιο πλούσια κράτη-μέλη της ΕΕ στο Βορρά και τη Δύση. Αυτές οι σημαντικές δημογραφικές μετατοπίσεις ενισχύονται από τα αυξημένα επίπεδα υλικής υστέρησης (7.5% του πληθυσμού της ΕΕ των 28 ή 38 εκατομμύρια άνθρωποι)⁴. Τα αυξανόμενα επίπεδα οικονομικής αβεβαιότητας και ο αυξανόμενος αριθμός των αστέγων σε όλα τα κράτη της ΕΕ, πλην της Φιλανδίας, έχουν διατηρήσει από το 2008 σχεδόν αμετάβλητα τα επίπεδα των ατόμων που βρίσκονται «σε κίνδυνο φτώχειας» με το 23.8% του πληθυσμού να εμπίπτει σήμερα σε αυτή την κατηγορία. Σε μια περίοδο όπου οι φτωχοί και οι ευάλωτοι χρειάζονται περισσότερη υποστήριξη, εισάγονται προγράμματα λιτότητας. Η κατάσταση επιδεινώνεται από τις πολύ μικρές αποταμιεύσεις των φτωχότερων νοικοκυριών και την περιορισμένη πρόσβαση στα επίσημα πιστωτικά ιδρύματα, προκειμένου να αντιστραφεί το κλίμα κατά τη διάρκεια της κρίσης. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΕ, το 7% όλων των ενηλίκων στην ΕΕ των 15 και το 34% όλων των ενηλίκων στα νέα κράτη-μέλη, 30 εκατομμύρια άνθρωποι συνολικά, δεν έχουν πρόσβαση σε χρηματοοικονομικές υπηρεσίες και επομένως μπορούν να θεωρηθούν ως χρηματοοικονομικά-τραπεζικά αποκλεισμένοι. Επιπλέον, όσοι ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας του 60% του μέσου εισοδήματος έχουν διπλάσιες

3. Eurostat (2016): Code: tesem140.

4. Η Βουλγαρία (31.9%), η Ελλάδα (22.4%) και η Ρουμανία (23.8%) είναι δραματικά παραδείγματα αυτού του σημαντικού δείκτη φτώχειας και αποκλεισμού.

πιθανότητες (22%) να μην διαθέτουν τραπεζικό λογαριασμό, σε σύγκριση με όσους ζουν πάνω από το όριο της φτώχειας (9.5%)⁵. Οι φτωχοί είναι αναγκασμένοι να καταφεύγουν στην οικογένεια και τους φίλους, αλλά και στους τοκογλύφους και τους δανειστές μικρής διάρκειας για να χρηματοδοτήσουν τις ανάγκες τους, ενώ οι τράπεζες και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα σώθηκαν από τη χρεοκοπία σε βάρος των φορολογούμενων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση επιδιώκει την ένταξη της κοινωνικής διάστασης στο μείγμα πολιτικών της με τη λειτουργία του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου, του Ταμείου Συνοχής, με φιλόδοξα προγράμματα κοινωνικών επενδύσεων και, πιο πρόσφατα, με τον Ευρωπαϊκό Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων, τη Νεολαία σε Κίνηση και τις Εγγυήσεις για τη Νεολαία. Επίσης, έχει δεσμευτεί σε έναν βασικό στόχο για τη μείωση του αριθμού των ανθρώπων που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας στην ΕΕ στα 20 εκατομμύρια άτομα μέχρι το 2020. Παρ' όλα αυτά, για αρκετούς λόγους αυτός ο στόχος είναι σχεδόν απίθανο να επιτευχθεί.

- Σε αντίθεση με τους στόχους για το έλλειμμα και το χρέος του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, η ΕΕ δεν θα επιβάλλει κυρώσεις στα κράτη-μέλη που δεν θα επιτύχουν αυτούς τους κοινωνικούς στόχους.
- Η ΕΕ δεν έχει θέσει κριτήρια αναφοράς για τα επίπεδα κοινωνικών δαπανών ως ποσοστό των συνολικών κρατικών δαπανών και οι ανισότητες είναι τεράστιες: στα νεοεισερχόμενα κράτη-μέλη (μετά το 2004) το ποσοστό των δαπανών κοινωνικής πρόνοιας βρίσκεται κατά μέσο όρο στο 32.1% του συνόλου των κρατικών δαπανών, σε αντίθεση με τα κράτη-μέλη της ΕΕ των 15 στα οποία το ποσοστό των δαπανών κοινωνικής πρόνοιας φτάνει στο 39.8% και παρά το γεγονός ότι η φτώχεια και η υλική αποστέρηση είναι πιο εμφανείς στα νεοεισερχόμενα κράτη-μέλη.
- Ενώ η ΕΕ επιβάλλει αυθαίρετα όρια για τα δημοσιονομικά ελλείμματα και το χρέος, δεν έχει ένα ελάχιστο κριτήριο αναφοράς για τη δημοσιονομική βιωσιμότητα, π.χ. επαρκή επίπεδα κρατικών εσόδων για την προστασία του πληθυσμού από τα οικονομικά σοκ και για την υποστήριξη προοδευτικών

5. Αυτό βασίζεται στους τρεις δείκτες της έλλειψης τραπεζικού λογαριασμού, μη πρόσβασης σε ανακυκλούμενη πίστωση και προϊόντα αποταμίευσης. EU (2010) Financial Exclusion in the EU. New evidence from the EU-SILC social module. Research Note 3/2010. Πίνακας 1, σ. 6.

βελτιώσεων στο σκέλος της παραγωγικότητας και της κοινωνικής πρόνοιας. Τα φορολογικά έσοδα διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό εντός της ΕΕ των 28, από 44.6% του ΑΕΠ για την ομάδα των σκανδιναβικών κρατών σε κάτω από το 30% για τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, τη Λετονία και τη Λιθουανία.

- Η προοπτική βελτίωσης της κοινωνικής πρόνοιας και της μείωσης των ανισοτήτων αποδυναμώνεται περαιτέρω, εξαιτίας της ανοχής της ΕΕ στα συστήματα της κατ' αποκοπή φορολόγησης στην πλειοψηφία των νέων κρατών-μελών και της δυσανάλογης εξάρτησης των κρατικών εσόδων τους από τους έμμεσους φόρους στην κατανάλωση. Οι έμμεσοι φόροι τείνουν να αυξάνονται, επειδή τα φτωχότερα νοικοκυριά δαπανούν το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους στην κατανάλωση.

- Η απασχόληση και η κοινωνική πολιτική στην ΕΕ παραμένει μεροληπτική ως προς την προώθηση της ενσωμάτωσης των ατόμων που βρίσκονται σε ηλικία εργασίας στα (ελαφρώς ρυθμισμένα) εργασιακά περιβάλλοντα. Η Επιτροπή αναγνωρίζει την τάση αύξησης των μορφών επισφαλούς εργασίας, όπως είναι οι συμβάσεις μηδενικών ωρών και η οικονομία «πλατφόρμας», αλλά αποτυγχάνει να ανακόψει τη σταθερή αύξηση της αβεβαιότητας και της εμφάνισης μιας υποκατηγορίας «φτωχών εργαζομένων» που χρειάζονται μόνιμα κοινωνική στήριξη.

Ο Ευρωπαϊκός Πυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων εμπεριέχει πολλές αξιοθαύμαστες φιλοδοξίες, λόγω όμως της απουσίας ενός αυστηρού θεσμικού πλαισίου εργατικού δικαίου, των ελάχιστων εναρμονισμένων προτύπων φορολογίας και των ισχυρών κινήτρων βελτίωσης της κοινωνικής προστασίας για τα φτωχότερα κράτη-μέλη, οι προοπτικές μείωσης των ανισοτήτων, του κοινωνικού αποκλεισμού και των τρομακτικών επιπτώσεων της φτώχειας στις κατά τα άλλα εύπορες κοινωνίες παραμένουν δυσοίωνες.

Για τον μετασχηματισμό της ζωής όλων των πολιτών της ΕΕ και των κοινοτήτων μεταναστών, είναι αναγκαία η δημιουργία ενός νέου πλαισίου νόμων και συμπεριφοράς για όλα τα κράτη-μέλη, εναρμονισμένου με τις προτάσεις της Ομάδας των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Πολιτική στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών.

- Η ευημερία όλων των ανθρώπων σε όλα τα κράτη-μέλη πρέπει να βρίσκεται στο επίκεντρο της δημόσιας πολιτικής και να μην εξαρτάται από

την υπεροχή της ανάπτυξης που βασίζεται στην αγορά ή, ακόμα χειρότερα, από τη δημοσιονομική εξυγίανση,

- Αντίστοιχα, η διατήρηση και η βελτίωση της κοινωνικής προστασίας πρέπει να διασφαλίζεται από συμφωνημένα κριτήρια χρηματοοικονομικής βιωσιμότητας (επάρκεια εσόδων) και κοινωνικών αναγκών,
- Τα συστήματα της κατ' αποκοπή φορολόγησης πρέπει να καταργηθούν προς όφελος των εναρμονισμένων επιπέδων προοδευτικής φορολόγησης του εισοδήματος των ιδιωτών και των επιχειρήσεων,
- Οι διευρυμένες ανισότητες των οικονομικών και κοινωνικών επιδόσεων ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ των 28 πρέπει να αντιμετωπιστούν μέσω ενός γενναιόδωρου συστήματος δημοσιονομικών μεταβιβάσεων από τα πλουσιότερα προς τα φτωχότερα κράτη και τις περιφέρειες. Παρ' όλα αυτά, μια προϋπόθεση για τις δημοσιονομικές μεταβιβάσεις για την ενίσχυση της ευημερίας είναι η δέσμευση αυτών των κρατών για ελάχιστα πρότυπα φορολογίας και κοινωνικών εισφορών,
- Βραχυπρόθεσμα, οι κοινοί πόροι της ΕΕ θα πρέπει, επίσης, να χρησιμοποιηθούν, έτσι ώστε να παρέχουν πρόσθετη στήριξη για την υποδοχή και την ενσωμάτωση των προσφύγων στην ευρωπαϊκή κοινότητα,
- Πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στον περιορισμό των ανισοτήτων του εισοδήματος και του πλούτου εντός και μεταξύ των κρατών-μελών,
- Τα προγράμματα κοινωνικών επενδύσεων θα πρέπει να περιέχουν δεσμεύσεις τόσο για την ισότητα μεταξύ των γενεών όσο και για τη διασφάλιση της περιβαλλοντικής σταθερότητας,
- Μια κοινή δέσμευση σε έναν Ευρωπαϊκό Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων θα πρέπει να συνοδεύεται από δίκαια κίνητρα, παρακολούθηση της συμμόρφωσης και κυρώσεις σε περίπτωση μη συμμόρφωσης ή, ακόμα χειρότερα, κοινωνικού ντάμπινγκ. Συνεπώς, οι πολίτες και άλλοι κάτοικοι πρέπει να απολαμβάνουν την προστασία του νόμου για την εξασφάλιση των κοινωνικών δικαιωμάτων τους.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων είκοσι χρόνων, οι ανισότητες εισοδήματος και πλούτου έχουν επιδεινωθεί στην Ευρώπη. Επιπλέον, τα κράτη της Βαλτικής, η Βρετανία και η Ιρλανδία, καθώς και το σύνολο των χωρών της Νότιας Ευρώπης εμφανίζουν ακόμα μεγαλύτερες ανισότητες πλούτου και εισοδήματος σε σχέση με την υπόλοιπη ΕΕ. Οι ανισότητες

διευρύνθηκαν από τις καταστροφικές πολιτικές της λιτότητας και έχουν με τη σειρά τους προκαλέσει δυσαρέσκεια και δυσπιστία σε συνδυασμό με την αναζωπύρωση του δεξιού εθνικισμού. Προκειμένου να αντιστραφεί ο κατακερματισμός, θα πρέπει να εφαρμοστούν γενναία και δημιουργικά προγράμματα αναδιανομής τόσο σε επίπεδο εισοδημάτων της αγοράς με την αποκατάσταση της προστασίας των εργασιακών σχέσεων, τη θεσμοθέτηση κατώτατου μισθού και τους αυστηρούς ελέγχους της καταχρηστικής εκμετάλλευσης της περιστασιακής εργασίας όσο και σε επίπεδο πολιτικής αναδιανομής του εθνικού εισοδήματος μέσω της φορολογίας και των κοινωνικών εισφορών από τις δημόσιες αρχές. Η ρητορική των κοινωνικών δικαιωμάτων πρέπει να γίνει μια πραγματική πρακτική κοινωνικών επενδύσεων που θα βασίζεται σε ένα ισχυρό πνεύμα διεθνούς αλληλεγγύης. Η αποτυχία του προγράμματος κοινωνικών επενδύσεων απειλεί το μέλλον του ευρωπαϊκού εγχειρήματος στο σύνολό του. Επιπλέον, οι εκτεταμένες και διαρθρωτικές ρωγμές των προτύπων απασχόλησης, οι αναπτυξιακές τροχιές και ο παγκόσμιος καταμερισμός της εργασίας απαιτούν αναμφίβολα τουλάχιστον δυο πιο ριζικές αλλαγές πολιτικής: πρώτον, τη στροφή προς την αποσύνδεση της κοινωνικοοικονομικής ασφάλειας και της απασχόλησης και, δεύτερον, την αποδόμηση των επικίνδυνων μύθων περί μηχανισμών της αγοράς, ακόμα και αν με την προεδρία Τραμπ ξεκινά μια πιο απερίσκεπτη περίοδος φορολογικών μεταρρυθμίσεων στην πλευρά της προσφοράς και υπάρχει ο κίνδυνος για ακόμα μεγαλύτερα επίπεδα κοινωνικής ανισότητας.

4. Η θέση της ΕΕ σε μια κατακερματισμένη διεθνή τάξη

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων μηνών, αρκετά γεγονότα είχαν σημαντικό αντίκτυπο στην ευρωπαϊκή πολιτική και γεωπολιτική σκηνή. Ορισμένες μόνο από τις πιο σημαντικές εξελίξεις ήταν οι βουλευτικές εκλογές στη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ολλανδία, η έναρξη των διαπραγματεύσεων για το Brexit, καθώς και το καταλανικό δημοψήφισμα. Εν μέσω όλων αυτών, ο Ντόναλντ Τραμπ, ο σημερινός πρόεδρος των ΗΠΑ, βρίσκεται στα πρωτοσέλιδα επικροτώντας τη διάλυση της ΕΕ, την οποία θεωρεί ως όχημα της Γερμανίας.⁶ Απορρίπτει τη θέση των ΗΠΑ για το ελεύθερο εμπόριο και τάσσεται υπέρ της επιστροφής στον προστατευτισμό. Τέλος, έχει ανακοινώσει την πρόθεσή του για σύσφιξη των σχέσεων των ΗΠΑ με τη Ρωσία, για αύξηση των στρατιωτικών δαπανών των ΗΠΑ και απαιτεί μεγαλύτερη ευρωπαϊκή συμμετοχή στη χρηματοδότηση του ΝΑΤΟ. Η πολιτική της προεδρίας του Τραμπ σηματοδοτεί την είσοδο της ΕΕ σε μια περίοδο αναταραχών και συνιστά μείζονα πρόκληση για την ευρωπαϊκή οικοδόμηση. Ωστόσο, η ΕΕ διαθέτει περιορισμένα μέσα για να ανταποκριθεί στην πρόκληση.

Η αντιευρωπαϊκή στάση των ΗΠΑ απειλεί τη σταθερότητα της ΕΕ

Οι θέσεις του Τραμπ αναφορικά με την ΕΕ δεν δηλώνουν μια ουσιαστική υπαναχώρηση από τους στόχους των ΗΠΑ σε σχέση με την ευρωπαϊκή πολιτική. Ο νέος πρόεδρος με την ιδιοσυγκρασία του εκφράζει το όραμά του για την ΕΕ και την αντίληψή του για την αμερικανική πολιτική για την Ευρώπη που δεν διαφέρει από αυτήν της προηγούμενης διακυβέρνησης.⁷ Υπό την προεδρία Ομπάμα, η εχθρότητα των ΗΠΑ αποσιωπήθηκε, ενώ υπό

6. Sifakis, C. (2017), «Broken United States European Union Consensus», Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 23ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Αθήνα, 2017, http://www2.euromemorandum.eu/uploads/sifakis_euromemo_conference_paper.pdf.

7. Sifakis, C. (2017).

την σημερινή προεδρία δηλώνεται ηχηρά και ξεκάθαρα και αποτελεί μείζονα πρόκληση για την ΕΕ.

Η πρόκληση που αντιμετωπίζει η ΕΕ από τις ΗΠΑ είναι συνέπεια των μεταλλάξεων που επηρέασαν την παγκόσμια τάξη μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Αυτές περιλαμβάνουν την αμφισβήτηση της αποκλειστικής παγκόσμιας κυριαρχίας των ΗΠΑ με την ανάδυση νέων δυνάμεων, κυρίως της Κίνας, και την ενίσχυση της γερμανικής ισχύος στην οποία συνέβαλλε σε μεγάλο βαθμό η ευρωπαϊκή νομισματική ένωση.

Η εχθρότητα των ΗΠΑ απέναντι στην ΕΕ αποδυναμώνει το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Ο πρώτος λόγος είναι ότι η επιρροή των ΗΠΑ στην Ευρώπη παραμένει πολύ ισχυρή και μεταφέρεται μέσω ποικίλων καναλιών, όπως για παράδειγμα των χρηματοοικονομικών, των στρατιωτικών και των νομισματικών. Η άμυνα των χωρών της ΕΕ εξαρτάται κυρίως από τις ΗΠΑ. Η στρατιωτική δύναμη των ΗΠΑ που συνδέεται με μια εχθρική εξωτερική πολιτική απέναντι στη Ρωσία είναι αρκετά ελκυστική για τις Ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες. Αυτό ενισχύει το αρνητικό αντίκτυπο της στρατηγικής των ΗΠΑ και των γεωπολιτικών προτεραιοτήτων στη σταθερότητα της ΕΕ.

Ο δεύτερος λόγος είναι ότι αυτή η εχθρότητα των ΗΠΑ απέναντι στην ΕΕ εκδηλώνεται σε μια δύσκολη στιγμή κατά την οποία η ΕΕ αντιμετωπίζει μια αυξανόμενη δυσαρέσκεια απέναντι στον τρόπο λειτουργίας της,⁸ καθώς τρεις από τις σοβαρές κρίσεις των τελευταίων ετών δεν έχουν ακόμα επιλυθεί. Για την ακρίβεια, οι ΗΠΑ έχουν συμβάλει στο ξέσπασμα τουλάχιστον δυο σοβαρών κρίσεων της ΕΕ: στην προσφυγική

8. Patomäki, H. (2017), «Four Scenarios about the Future of the European Union», Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 23ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Αθήνα, 2017, http://www2.euromemorandum.eu/uploads/patomaeiki_four_scenarios_about_the_future_of_the_eu.pdf, Toliós, Y. (2017), «Strategy of equal cooperation as a response by peripheral members of the EU to the 'globalization' and 'European integration' process», Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 23ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Αθήνα, 2017, http://www2.euromemorandum.eu/uploads/tolios_strategy_of_equal_cooperation_as_a_response_by_peripheral_members_of_the_eu_to_the_globalization_and_european_integration_process.pdf, Giannone, C. (2017), «The EMU in 2017: Too Large for a New Start: A Collective Action Approach», Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 23ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Αθήνα, 2017, http://www2.euromemorandum.eu/uploads/giannone_the_emu27_too_large_to_have_a_future_notes_for_a_positive_approach.pdf.

κρίση στη Μεσόγειο Θάλασσα και στην ουκρανική κρίση.

Τέλος, οι συνεχιζόμενες διαρθρωτικές αποτυχίες στο θεσμικό πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης την αφήνουν έκθετη απέναντι στον κίνδυνο μιας νέας κρίσης: η ευρωπαϊκή τραπεζική ένωση έχει καθυστερήσει πολύ και ο ομφάλιος λώρος μεταξύ της ιταλικής κυβέρνησης και των τραπεζών δεν έχει ακόμα κοπεί.

Η νέα κυβέρνηση των ΗΠΑ προτίθεται να εφαρμόσει μια νέα οικονομική πολιτική που αποτελεί μια νέα πρόκληση για την ΕΕ. Η επαναφορά του προστατευτισμού που υποστηρίζεται από τον Τραμπ, εάν επιβεβαιωθεί, θα σηματοδοτήσει ένα βαθύ ρήγμα στη φιλελεύθερη παγκόσμια τάξη και συνιστά μια απειλή για την παγκόσμια θέση της ΕΕ. Θα μπορούσε, επίσης, να εξωθήσει την ΕΕ – και αυτό αφορά κυρίως τη Γερμανία– σε ορισμένες οδυνηρές επαναξιολογήσεις.

Η επιστροφή του πιο ισχυρού κράτους στον προστατευτισμό σίγουρα θα εμπνεύσει και άλλα κράτη να ακολουθήσουν το παράδειγμα των ΗΠΑ. Η επανεξέταση της ελεύθερης αγοράς θα υπονόμει την παγκοσμιοποίηση της παραγωγής, που ήδη επιβραδύνεται, και αυτό με τη σειρά του θα ευνοούσε μια επαναξιολόγηση των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών –ενός σημαντικού μοχλού της παγκόσμιας επιρροής των ΗΠΑ–, την οποία ο Τραμπ επιθυμεί να προωθήσει μέσω του σχεδίου του για την απελευθέρωση της χρηματοπιστωτικής αγοράς.

Η ΕΕ συμμορφώνεται πλήρως με τη φιλελεύθερη παγκόσμια τάξη, όπως αυτή διαμορφώνεται από τις ΗΠΑ στον απόηχο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η ευρωπαϊκή και κυρίως η γερμανική οικονομία είναι από τις πιο ανοιχτές οικονομίες στον κόσμο. Αντιμέτωπες με τον κορεσμό της ευρωπαϊκής αγοράς και την αργή εξέλιξη αναφορικά με τις ευκαιρίες στις αγορές της Βόρειας Αμερικής, οι γερμανικές εταιρίες στρέφονται προς τις αγορές τρίτων χωρών και κυρίως προς την Κίνα.

Μια αναθεώρηση της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ –εάν επιβεβαιωθεί– θα έχει διφορούμενες επιπτώσεις. Η πολιτική προσέγγισης με τη Ρωσία θα δημιουργήσει νέες δυνατότητες για τις ευρωπαϊκές οικονομίες. Θα μειώσει, επίσης, το χάσμα μεταξύ των Ανατολικών ευρωπαϊκών χωρών και των άλλων κρατών της ΕΕ αναφορικά με τις σχέσεις με τη Ρωσία, αλλά θα αλλάξει άρδην την ευρωπαϊκή πολιτική άμυνας και το σύστημα συμμαχιών

με τις ΗΠΑ. Τέλος, μια νέα εποχή εντάσεων που προαναγγέλλει η πρόσφατη πολιτική των ΗΠΑ, κυρίως στη Μέση Ανατολή, θα αποτελέσει έναν παράγοντα αποσταθεροποίησης στις γειτονικές ευρωπαϊκές χώρες. Θα μπορούσε, επίσης, να θέσει σε κίνδυνο την περαιτέρω παγκοσμιοποίηση σε περίπτωση που επηρεάσει, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, την Κίνα.

Με ποιον τρόπο προτίθεται η ΕΕ να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις

Οι δηλώσεις του Τραμπ προκαλούν αμηχανία στην ΕΕ. Οι ευρωπαϊκές αντιδράσεις χαρακτηρίζονται από μια επιθυμία κατευνασμού αναφορικά με την απαίτηση των ΗΠΑ για μια αυξημένη ευρωπαϊκή συμμετοχή στη χρηματοδότηση του ΝΑΤΟ και από μια προσπάθεια απομάκρυνσης από τις επιθετικές θέσεις της νέας κυβέρνησης των ΗΠΑ, αμφισβητώντας τη Συμφωνία με το Ιράν. Οι αντιδράσεις της ΕΕ αποσκοπούν στην υποστήριξη μιας συγκεκριμένης εικόνας της Ένωσης, αυτής ενός προπυργίου της φιλελεύθερης τάξης πραγμάτων που απειλείται από τον Τραμπ. Η πολιτική απελευθέρωσης του εμπορίου συνεχίζεται και επιταχύνεται: η σύναψη της κατ' αρχήν συμφωνίας με την Ιαπωνία, η επικείμενη υπογραφή συμφωνιών ελεύθερου εμπορίου (με το Μεξικό, τις χώρες της Μερκοσούρ και το Βιετνάμ) και η προσωρινή εφαρμογή της Συνολικής Οικονομικής και Εμπορικής Συμφωνίας με τον Καναδά (CETA) από το Σεπτέμβριο του 2017. Ωστόσο, η Ευρώπη έχει τις δικές της προστατευτικές διαθέσεις. Ο Μακρόν τάσσεται υπέρ μιας πολιτικής «αγοράστε ευρωπαϊκά». Η Γαλλία, η Γερμανία και η Ιταλία έχουν κάνει εκκλήσεις για ευρωπαϊκή νομοθέτηση –που απορρίφθηκε από το Συμβούλιο– που θα επέτρεπε τον αποκλεισμό ξένων επενδύσεων σε επιχειρήσεις στρατηγικής σημασίας.

Οι προκλήσεις των ΗΠΑ έχουν αναμφισβήτητα επηρεάσει τις εξελίξεις αναφορικά με τη Λευκή Βίβλο της Επιτροπής για το Μέλλον της Ευρώπης, καθώς και την πρόταση του Μακρόν για «επανίδρυση της Ευρώπης». Τα τρία μεγαλύτερα ευρωπαϊκά κράτη τάσσονται υπέρ μιας Ευρώπης των «πολλών ταχυτήτων» που θα έδινε τη δυνατότητα μιας συμμαχίας των πρόθυμων χωρών σε τομείς στους οποίους επί του παρόντος απαιτείται ομοφωνία για τη λήψη απόφασης. Όπως έχουν τα πράγματα, ενισχύονται οι

διαιρέσεις μεταξύ των χωρών του «πυρήνα» και της Ανατολικής Ευρώπης, και αυτό δημιουργεί μεγαλύτερη απόσταση από την προοπτική μιας πιο ολοκληρωμένης Ευρώπης.

Προτάσεις

Στον σημερινό αναδυόμενο πολυπολικό κόσμο, η Ευρώπη πρέπει να συνεχίσει να διατηρεί τις αποστάσεις της από την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, όπως έπραξε κατά την πρόσφατη κρίση για τη συμφωνία των πυρηνικών με το Ιράν και ιδίως αναφορικά με τις σχέσεις της με την Ρωσία.

Η αύξηση των στρατιωτικών δαπανών των ΗΠΑ που αποφασίστηκε από τον Τραμπ, καθώς και η διατήρηση μιας εστίας εντάσεων στην ευρωπαϊκή γειτονιά (Ουκρανία, Μέση Ανατολή) αποτελούν σημαντικές προκλήσεις για τις ευρωπαϊκές αρχές. Τα κράτη-μέλη της ΕΕ δεν πρέπει να ακολουθούν το δρόμο της κούρσας των εξοπλισμών. Αυτή είναι μια υψηλού ρίσκου απερίσκεπτη επιλογή. Εξάλλου, η αύξηση των στρατιωτικών δαπανών ασφαλώς και δεν βοηθά την Ευρώπη να βρει διέξοδο από την πολύπλευρη κρίση με την οποία είναι αντιμέτωπη. Αντίθετα, τα κράτη-μέλη θα πρέπει να χρησιμοποιήσουν τους πόρους τους, προκειμένου να συμβάλλουν στην ανάπτυξη των γειτόνων τους στην Ανατολική και τη Νότια Ευρώπη.

Οι εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ και η Συμφωνία για τα Πυρηνικά του Ιράν το 2015

Δεν είναι υπερβολή ότι η συμφωνία για τα πυρηνικά του Ιράν το 2015 ή το Κοινό Ολοκληρωμένο Σχέδιο Δράσης (JCPOA), το οποίο έχουν υπογράψει επτά χώρες (Γερμανία, Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία, Κίνα, ΗΠΑ και Ιαπωνία) και εγκρίθηκε από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ (ψήφισμα 2231) και αργότερα εισήχθη στο δίκαιο από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, αποτελεί εμβληματική επιτυχία των εξωτερικών σχέσεων της ΕΕ τις τελευταίες δεκαετίες. Έσωσε τη Μέση Ανατολή από την απειλή ενός ακόμα καταστρεπτικού πολέμου και περιόρισε τις φιλοδοξίες του

Ιράν αναφορικά με τη χρήση των πυρηνικών. Επιπλέον, ενίσχυσε τις πολιτικά μεταρρυθμιστικές και κοινωνικά μετριοπαθείς παρατάξεις της κυρίαρχης ελίτ του Ιράν. Η μεγάλη πλειοψηφία των Ιρανών, επίσης, στηρίζει το JCPOA, το οποίο συνέβαλε στην επανεκλογή του προέδρου Ρουχανί.

Η ΕΕ διαδραμάτισε έναν κρίσιμο και καθοριστικό ρόλο στη διασφάλιση αυτής της συμφωνίας, αλλά όλα αυτά τα επιτεύγματα φαίνεται να απειλούνται μετά την εκλογή του Τραμπ και από τις συνεχείς επιθετικές δηλώσεις σχετικά με την αντι-πυρηνική συμφωνία από την πλευρά της ισραηλινής Δεξιάς και ορισμένων αραβικών κρατών, κυρίως της Σαουδικής Αραβίας. Μετά την υπογραφή του JCPOA, οι πυρηνικές εγκαταστάσεις του Ιράν υπόκεινται σε πιο αυστηρούς κανόνες επιτήρησης, ελέγχου και επαλήθευσης. Ο Διεθνής Οργανισμός Ατομικής Ενέργειας, που είναι εξουσιοδοτημένος από τον ΟΗΕ για την τακτική παρακολούθηση της τήρησης της συμφωνίας από την πλευρά του Ιράν, έχει δηλώσει ότι το Ιράν τηρεί τα συμφωνηθέντα. Ωστόσο, τον Οκτώβριο του 2017 ο πρόεδρος Τραμπ αρνήθηκε να επικυρώσει εκ νέου το JCPOA και παρέπεμψε το ζήτημα στο Κογκρέσο των ΗΠΑ με σκοπό τη διεκδίκηση και την επιβολή περαιτέρω κυρώσεων στο Ιράν.

Η μοίρα του JCPOA είναι μετέωρη γιατί οποιεσδήποτε νέες κυρώσεις των ΗΠΑ, ιδίως στις εμπορικές και χρηματοοικονομικές σχέσεις με το Ιράν από επιχειρήσεις με συμφέροντα στις ΗΠΑ, θα υπονόμειαν το μεγάλο παζάρι της άρσης των κυρώσεων υπό το JCPOA για τον περιορισμό και τον έλεγχο των πυρηνικών προγραμμάτων του Ιράν. Η απάντηση του Ιράν απέναντι στη δράση του προέδρου Τραμπ ήταν να δηλώσει ότι θα παραμείνει στο JCPOA εφόσον οι υπόλοιποι υπογράφωντες, ιδίως η ΕΕ, συνεχίζουν να το υποστηρίζουν.

Οι περισσότερες χώρες της ΕΕ έχουν τώρα επανακτήσει και επεκτείνει τις οικονομικές και πολιτικές σχέσεις τους με το Ιράν. Είναι επιτακτική ανάγκη να συνεχίσει η ΕΕ την πολιτική της για αποκατάσταση των σχέσεων με το Ιράν αναφορικά με το JCPOA και να βοηθήσει στη μείωση της έντασης στην περιοχή, πολιτικές που έχουν την υποστήριξη του Ιρανικού λαού.

5. Εναλλακτικά οράματα για έναν κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό

Ο πλανήτης φτάνει στα όριά του με απίστευτη ταχύτητα σε διάφορα μέτωπα, όπως η κλιματική αλλαγή, η εξάντληση των φυσικών πόρων, η απειλή για τη βιοποικιλότητα, η υποβάθμιση του εδάφους και η ρύπανση των ωκεανών.⁹ Αυτές οι αλλαγές είναι συχνά μη αναστρέψιμες εντός των ανθρώπινων χρονοδιαγραμμάτων και επείγουσες, προκειμένου τα όρια του πλανήτη να μην εξαντληθούν σύντομα. Ο ζωτικός και επείγων χαρακτήρας τους επηρεάζει θεμελιακά τη φύση των απαιτούμενων λύσεων. Μια σειρά εναλλακτικών οραμάτων και προτάσεων υποστηρίζει ότι χρειάζεται ένας ριζικός κοινωνικο-οικολογικός μετασχηματισμός στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου τόσο για τη διατήρηση εντός των ορίων του πλανήτη όσο και για την επίτευξη μιας καλής ποιότητας ζωής για όλους.

Προσεγγίζοντας τα όρια του πλανήτη

Από την επιστημονική έρευνα υπάρχουν όλο και περισσότερες ενδείξεις ότι μια αύξηση της θερμοκρασίας κατά δύο βαθμούς Κελσίου θα μπορούσε κάλλιστα να οδηγήσει σε μια άκρως επικίνδυνη κλιματική αλλαγή με μια σημαντική πιθανότητα να ξεπεραστούν ορισμένα σημεία καμπής, όπως για παράδειγμα μια αύξηση αρκετών μέτρων στο επίπεδο της θάλασσας.¹⁰ Χρησιμοποιώντας τις εκπομπές που παραμένουν στον παγκόσμιο «προϋπολογισμό άνθρακα», μια δραστική μείωση των εκπομπών που προκαλούνται από τον άνθρωπο από το 2020 θα έδινε μόλις τέσσερα χρόνια παραπάνω για τη διατήρηση κάτω από τους 1.5 βαθμούς Κελσίου (66% πιθανότητα ή παραπάνω), ενώ για τους 2 βαθμούς Κελσίου ο υπολογισμός

9. Steffen, W. et al (2017), «Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet», Science, 13 Φεβρουαρίου 2015, «World Scientists Warning to Humanity: A Second Notice», BioScience 13, Νοέμβριος 2017.

10. Hansen, J. et al (2016), «Ice melt, sea level rise and superstorms», Atmospheric Chemistry and Physics.

είναι στα 34 χρόνια.¹¹ Η διάσκεψη του Παρισιού θεώρησε ότι οι τεράστιες αρνητικές εκπομπές κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα παρατείνουν τον διαθέσιμο χρόνο μέσω της απορρόφησης αρκετών δεσεκατομμυρίων τόνων διοξειδίου του άνθρακα από την ατμόσφαιρα κάθε χρόνο, αλλά πολλοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι αυτό θα λειτουργήσει σε ευρεία κλίμακα και θα ήταν ανόητο να βασιστούμε σε αυτό.¹²

Η αποφυγή της υπέρβασης του κατώτατου ορίου σε οποιαδήποτε από αυτές τις περιπτώσεις θα περιελάμβανε μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας και της οικονομίας. Ορισμένοι έχουν υποστηρίξει ότι μια μετάβαση σε μια οικονομία των υπηρεσιών ή της γνώσης θα καθιστούσε δυνατή τη διατήρηση εντός των κατώτατων ορίων θερμοκρασίας, αλλά αυτό αμφισβητείται έντονα από άλλους, οι οποίοι, μεταξύ άλλων, επισημαίνουν ότι οι πλούσιες χώρες με μεγαλύτερο μερίδιο του τομέα των υπηρεσιών έχουν υψηλότερες εκπομπές.¹³

Οι εμφανείς ελάχιστες μειώσεις των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα στις πλούσιες χώρες από το 1990 μέχρι την χρηματοοικονομική του 2007, οφείλονταν, στην πραγματικότητα, στη μετεγκατάσταση των βιομηχανικών δραστηριοτήτων υψηλών εκπομπών ρύπων σε χώρες χαμηλού κόστους. Το αποτύπωμα άνθρακα –μια διάσταση για τη κατανάλωση– δείχνει μια σημαντική αύξηση στις εκπομπές όλη αυτή την περίοδο, συμπεριλαμβανομένης και της ΕΕ. Οι εκπομπές μειώθηκαν σημαντικά σε αυτές τις χώρες από την έναρξη της οικονομικής κρίσης, παρά το γεγονός ότι στην ΕΕ έχουν παραμείνει στάσιμες κατά τα τελευταία τέσσερα χρόνια.¹⁴

11. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), Climate Change 2014: Synthesis Report, πίνακας 2.2. Μια πρόσφατη μελέτη από κορυφαίους επιστήμονες του τομέα υποστηρίζει ότι για 1.5 βαθμούς θα χρειαζόνταν δώδεκα χρόνια (Millar, R. et al, 2017), αλλά αυτά τα ευρήματα είναι ακόμη προς συζήτηση στην επιστημονική κοινότητα.

12. Π.χ. Anderson, K. and Peters, G. (2016), «The trouble with negative emissions», Science, 14 Οκτωβρίου.

13. Gadrey, J. (2008), «La crise écologique exige une révolution de l'économie des services», Développement durables et des territoires.

14. Pan, C. et al (2017), «Emissions embodied in global trade have plateaued due to structural changes in China», Earth's Future, 28 Σεπτεμβρίου, Διάγραμμα 1, Peters, G., Andrew, R. and Korsbakken, J. (2017), «Global CO2 Emissions likely to rise in 2017», CICERO, 17

Η βιοποικιλότητα είναι αναγκαία για πολλά χαρακτηριστικά της φύσης από τα οποία εξαρτώνται οι άνθρωποι. Το 40% των υπό παρακολούθηση ειδών απειλείται με εξαφάνιση και το ποσοστό αυτό προβλέπεται να αυξηθεί κατά έναν συντελεστή της τάξης του 10 μέσα σε αυτόν τον αιώνα. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Οργανισμό Τροφίμων και Γεωργίας των Ηνωμένων Εθνών, με τους σημερινούς ρυθμούς υποβάθμισης του εδάφους, το σύνολο του παγκόσμιου εδάφους θα μπορούσε να εξαφανιστεί μέσα σε εξήντα χρόνια και μαζί με αυτό και οι παγκόσμιες συγκομιδές. Σύμφωνα με τον ΟΗΕ, η βιομηχανικού τύπου γεωργία είναι ο βασικός παράγοντας που ευθύνεται και για τις δυο περιπτώσεις.¹⁵

Εναλλακτικά οράματα για την αλλαγή

Η *πράσινη ανάπτυξη* προωθείται από κοινού με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), την Παγκόσμια Τράπεζα και το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον από το 2011-12, και υιοθετήθηκε από τις διαπραγματεύσεις του ΟΗΕ για το κλίμα. Βασικό σημείο αυτής είναι η «απόλυτη αποσύνδεση» της αύξησης του ΑΕΠ από τις εκπομπές του διοξειδίου του άνθρακα και της χρήσης πόρων, τα οποία θα μειώνονταν. Πρέπει να επιτευχθεί μέσω της τεχνολογικής καινοτομίας και των επενδύσεων χαμηλών εκπομπών άνθρακα, της «σωστής τιμολόγησης», συμπεριλαμβανομένων και των τιμών για τις εκπομπές του διοξειδίου του άνθρακα (μέσω της εμπορίας των δικαιωμάτων εκπομπών και των φόρων), και της εισαγωγής της φύσης στην οικονομία της αγοράς. Επίσης, ο ρόλος της ιδιωτικής χρηματοδότησης είναι σημαντικός.

Μια δεύτερη προσέγγιση αφορά μια *Πράσινη Νέα Συμφωνία*, δίνοντας έμφαση ιδιαίτερα στα κίνητρα των επενδύσεων και συχνά της απασχόλησης που θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν βασικά στοιχεία της περιβαλλοντικής κρίσης. Τέτοιες προτάσεις περιλαμβάνουν σε ευρωπαϊκό επίπεδο αυτές της

Νοεμβρίου.

15. Arsenault, C. (Reuters) (2014), «Only 60 years of farming left if soil degradation continues», 6 Δεκεμβρίου, FAO (2015), Status of the World's Soil Resources, Δεκέμβριος, σ. XIX, UN Convention on Biological Diversity (2014), Global Diversity Outlook 4, σ. 10.

ομάδας των Πρασίνων/Ευρωπαϊκή Ελεύθερη Συμμαχία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2009) και σε εθνικό επίπεδο αυτές της ομάδας προοδευτικών οικονομολόγων για την Πράσινη Νέα Συμφωνία στη Βρετανία.¹⁶

Σε αντίθεση με την προσέγγιση της πράσινης ανάπτυξης, ένα εύρος εναλλακτικών οραμάτων έχει ως κοινή βάση τη θεμελιώδη προοπτική αμφισβήτησης της εμμονής με την ανάπτυξη στη σφαίρα της δημόσιας πολιτικής και της πλειοψηφίας των οικονομικών, και την εξεύρεση εναλλακτικών λύσεων που είναι οικολογικά βιώσιμες. Επίσης, για πολλούς αυτή η προσέγγιση θα πρέπει να οδηγεί σε μια καλή ποιότητα ζωής για όλους. Οι εναλλακτικές λύσεις περιλαμβάνουν τη «σταθερότητα της οικονομίας», την «ευημερία χωρίς ανάπτυξη» και την «αποανάπτυξη», καθώς και την προσέγγιση της «μετα-ανάπτυξης» για τις χώρες που δεν είναι μέλη του ΟΟΣΑ. Σε αυτό το πλαίσιο, πολλοί αναφέρονται στην αύξηση του ΑΕΠ, άλλοι επικεντρώνονται στην αύξηση της παραγωγής υλικών και φυσικών πόρων ή στην προώθηση της «ανθρώπινης ευημερίας», αφήνοντας ανοιχτό το ζήτημα της αύξησης του ΑΕΠ, αν και τυπικά υποστηρίζουν ότι θα πρέπει, πράγματι, να είναι πολύ χαμηλή.

Αυτές οι προσεγγίσεις μοιράζονται την ιδέα ότι οι οικολογικές και κοινωνικές εξελίξεις αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού της υψηλής κατανάλωσης και της επέκτασής του στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου μέσω της εξαγωγής του τρόπου ζωής των ελίτ του δυτικού κόσμου. Κάτι που σχετίζεται με αυτό, από την πλευρά της παραγωγής, είναι το γεγονός ότι θεωρείται ως μια ολοένα και πιο ισχυρή εξαγωγικού χαρακτήρα προσέγγιση για τις χώρες του Παγκόσμιου Νότου, για τους φυσικούς πόρους και την βιομηχανοποιημένη εξαγωγικού χαρακτήρα γεωργία με χαμηλές τιμές, αλλά πολλά εξωτερικά κόστη που μεταφέρονται σε άλλες χώρες και στο περιβάλλον. Άλλοι θέτουν το ζήτημα του υπερβολικού καταμερισμού της παραγωγής με τις παγκόσμιες αλυσίδες αξίας να καταλήγουν συχνά σε «παγκόσμιες αλυσίδες φτώχειας», συνοδευόμενες από την υπερβολική συσσώρευση πλούτου σε ελάχιστα χέρια.¹⁷ Η

16. European Greens (2017), Green New Deal, <https://europeangreens.eu/content/green-new-deal>, New Economics Foundation (2008), A Green New Deal.

17. Selwyn, B. (2016), «Global Value Chains or Global Poverty Chains?», CGPE Working Paper, University of Sussex.

ανισότητα είναι βασικό στοιχείο των περισσότερων αναλύσεων και θεωρείται ταυτόχρονα αιτία και αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων.

Μεταξύ άλλων, τη θέση για την «ευημερία χωρίς ανάπτυξη» υποστηρίζει ο οικονομολόγος Τιμ Τζάκσον. Στην ίδια κατεύθυνση, ο Τομά Κουτρό και ο Ζαν Γκαντρέ υποστηρίζουν μια πορεία που βασίζεται στη βελτίωση της ποιότητας (των προϊόντων, των υπηρεσιών και της ζωής) και στη βιωσιμότητα, σε αντίθεση με την κυρίαρχη προσέγγιση της ποσοτικής αύξησης, με μια αντίστοιχη αλλαγή στους δείκτες, καθώς και στην αυξημένη δημοκρατική συμμετοχή για τον προσδιορισμό των κοινωνικών αναγκών.¹⁸

Άλλοι επικεντρώνονται στα κοινά, τα οποία γίνονται αντιληπτά ως μια αυτοκυβέρνηση ενός κοινού πόρου ή κοινών χώρων. Τα κοινά μπορεί να αναφέρονται στη φύση ή στους συλλογικά παραγόμενους πόρους. Ένα ευρύ φάσμα αγώνων σε ολόκληρο τον κόσμο προσπαθεί να προστατεύσει τους κοινούς πόρους από την ιδιωτικοποίησή τους, όπως είναι τα αναπτυξιακά σχέδια στα κέντρα των πόλεων και η επιβολή ιδιωτικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας στην αυτόχθονη γνώση και στις φυσικές μορφές ζωής.¹⁹ Τέλος, άλλες προσεγγίσεις περιλαμβάνουν την έννοια της *επάρκειας*, την οποία συνδέουν με την «καλή ζωή για όλους» και την λατινοαμερικάνικη ιδέα της «*buen vivir*»²⁰, καθώς και την ανάπτυξη των τοπικών ή περιφερειακών οικονομιών.

Το κρίσιμο ερώτημα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα εξασφαλιστεί μια επαρκώς γρήγορη μετάβαση έχει εξεταστεί από τον Ίαν Γκοφ, ο οποίος υποστηρίζει ότι υπάρχουν τρία στάδια.²¹ Πρώτον, η πράσινη ανάπτυξη, καθοδηγούμενη από την ταχεία απεξάρτηση από τον άνθρακα και τις

18. Jackson, T. (2017), *Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow*, 2η έκδοση, Coutrot T. and Gadrey, J. (2012), «Green» growth is called into question, ETUI Policy Brief, Φεβρουάριος, Gadrey, J. (2015), *Adieu à la croissance: Bien vivre dans un monde solidaire*, 2η έκδοση.

19. Horvat, V. (2016), «TINA, go home! The commons are here», *Green European Journal*, Χειμώνας.

20. Π.χ. Schneidewind, U. and Zahrnt, A. (2014), *The Politics of Sufficiency: Making it easier to live the Good Life*.

21. Gough, I. (2017), *Heat, Greed and Human Need: Climate Change, Capitalism and Sustainable Wellbeing*.

βελτιώσεις για την οικολογική αποδοτικότητα της παραγωγής. Δεύτερον, μια πιο βιώσιμη κατανάλωση και μεγαλύτερη ισότητα. Τρίτον, η σταθεροποίηση της παγκόσμιας οικονομίας.

Πολιτικές της ΕΕ

Η ΕΕ υιοθετεί γενικά την προσέγγιση της πράσινης ανάπτυξης, αλλά με περιορισμένη τόνωση των επενδύσεων. Η πολιτική της ΕΕ για το κλίμα έχει έναν γενικό στόχο για μειώσεις των εκπομπών από το 1990 έως το 2020 κατά 20%, 40% έως το 2030, και 80-95% έως το 2050 με προοδευτικά ταχύτερες μειώσεις. Αυτές περιλαμβάνουν μόνο τις εκπομπές στο σκέλος της παραγωγής και δεν αφορούν τις μειώσεις στο σκέλος της κατανάλωσης (το αποτύπωμα). Οι μισές από τις μειώσεις θα προέλθουν από το Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών της ΕΕ (ETS) και το υπόλοιπο από τους στόχους της «Απόφασης Επιμερισμού της Ευθύνης» (ESD), που έχουν τεθεί ανά χώρα σύμφωνα με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Το ETS καλύπτει την προσφορά ενέργειας και τους βιομηχανικούς κλάδους εντάσεως ενέργειας, και η ESD κυρίως άλλους κλάδους.

Η πολιτική για το 2020 έχει τρεις στόχους: μια μείωση των εκπομπών κατά 20%, μια αύξηση της ενεργειακής αποδοτικότητας κατά 20% και ένα 20% της ενέργειας προβλέπεται να προέλθει από ανανεώσιμες πηγές. Οι προβλέψεις για τα κράτη-μέλη μετά το 2020 αφορούν χαμηλότερες μειώσεις εκπομπών, όχι με ταχύτερους ρυθμούς και εάν αυτό συμβεί θα θέσει τις μακροπρόθεσμες μειώσεις εκτός στόχων.²² Αυτή η άκρως επικίνδυνη προσέγγιση επιβεβαιώθηκε από τα κράτη-μέλη σε μια σειρά αποφάσεων του Συμβουλίου κατά τη διάρκεια του Νοεμβρίου και του Δεκεμβρίου του 2017 αναφορικά με τη δέσμη μέτρων της ΕΕ για το κλίμα και την ενέργεια μέχρι το 2030.

Στο Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών της ΕΕ, δόθηκαν πάρα πολλές άδειες εκπομπών, κυρίως σε τομείς που θεωρείται ότι αντιμετωπίζουν

22. European Environmental Agency (EEA) (2017), Trends and projections in Europe 2017: Tracking progress towards Europe's climate and energy targets, Νοέμβριος, Διάγραμμα 2.1.

ένα ανταγωνιστικό μειονέκτημα από τις εισαγωγές. Ως αποτέλεσμα αυτού, η τιμή αγοράς ανά άδεια (για την εκπομπή ενός τόνου διοξειδίου του άνθρακα) μειώθηκε, φτάνοντας περίπου τα 5 ευρώ. Αυτό θεωρείται γενικά ότι δεν έχει πραγματικά καμιά επίδραση στον περιορισμό των εκπομπών και για ορισμένους αποτελεί έναν κίνδυνο διατήρησης υποδομών υψηλών εκπομπών για πολλά χρόνια και επιδότησης της παραγωγής ενέργειας με καύση άνθρακα. Από τα πρόσφατα σχέδια που καλύπτουν την περίοδο μετά το 2020, αναμένονται μελλοντικά ελάχιστες βελτιώσεις στο Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών της ΕΕ.²³

Ταυτόχρονα, ορισμένες άλλες πολιτικές της ΕΕ απέχουν πολύ από τις απαιτούμενες ή ενεργούν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Το σχέδιο Γιούνκερ παρουσιάστηκε ως ένα ισχυρό εργαλείο για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Ωστόσο, μόνο το 20% της χρηματοδότησης έχει διατεθεί σε έργα που συμβάλλουν στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, ακόμα λιγότερο από το σταθερό ποσοστό της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕπ).²⁴ Εξαιρετικά προβληματικό είναι και το γεγονός ότι η ΕΕ και τα κράτη-μέλη της έχουν χορηγήσει τεράστιες οικονομικές ενισχύσεις για ορυκτά καύσιμα, περίπου 120 δις ευρώ ανά έτος.²⁵ Επιπλέον, με βάση τις τρέχουσες πολιτικές, οι μεταφορικές δραστηριότητες –ο τομέας με τις μεγαλύτερες εκπομπές, 27% του συνόλου– είναι πιθανό να συνεχίσουν να αυξάνονται και οι συνδεδεμένες με αυτές τις δραστηριότητες εκπομπές υπολογίζεται ότι θα αυξηθούν κατά 15% πάνω από τα επίπεδα του 1990 μέχρι το 2050, σε αντίθεση με το στόχο της μείωσης κατά 60%.²⁶

Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος (ΕΟΠ) έχει καταλήξει στο

23. Joint NGO statement (2017), «Being serious about the Paris Agreement: Stop the ETS funding coal. Start a meaningful carbon price», 8 Νοεμβρίου, Climate Action Network (CAN) Europe (2017), «EU fails to deliver on Paris Agreement by setting its carbon market for another decade of failure», 7 Νοεμβρίου.

24. CEE Bankwatch, Counter Balance, CAN Europe and WWF (2017), Doing the same thing and expecting different results?, Νοέμβριος.

25. During the period 2014-16. ODI and CAN Europe (2017), Phase-out 2020: Monitoring Europe's fossil fuel subsidies, Σεπτέμβριος.

26. EEA (2016), «TERM 2016: Fundamental changes needed for sustainable mobility», Δεκέμβριος, σ. 5.

συμπέρασμα ότι ο μακροπρόθεσμος στόχος της ΕΕ για πλήρη απεξάρτηση από τον άνθρακα (για το 2050) μπορεί να επιτευχθεί «μόνο στο πλαίσιο ενός ριζικού μετασχηματισμού των κοινωνικοτεχνικών συστημάτων της ΕΕ, όπως αυτά της ενέργειας, των τροφίμων, της κινητικότητας, καθώς και των αστικών συστημάτων».²⁷

Η ρύθμιση του ενός ή του άλλου είδους είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση καθεμιάς από τις προαναφερθείσες απειλές. Ωστόσο, σε αυτό το μέτωπο υπάρχουν πολυάριθμες προβληματικές εξελίξεις. Με την προσέγγιση της βελτίωσης του κανονιστικού και ρυθμιστικού πλαισίου της ΕΕ, η σημερινή Επιτροπή έχει εισάγει μηχανισμούς, όπως το Συμβούλιο Ρυθμιστικού Ελέγχου και η εκτενής ανάλυση κόστους-οφέλους, που παρεμποδίζουν την εφαρμογή κανονισμών, ιδίως σε περιβαλλοντικά ζητήματα. Επιπλέον, η αρχή της προφύλαξης είναι καθοριστικής σημασίας για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών και άλλων προβλημάτων, και κατοχυρώνεται στις Συνθήκες της ΕΕ. Ωστόσο, σήμερα είναι εμφανές ότι όχι μόνο αποτυγχάνει να θέσει σε πρακτική εφαρμογή αυτήν την αρχή στο πλαίσιο της βασικής οδηγίας REACH για τα χημικά,²⁸ αλλά και η εφαρμογή της ίδιας της αρχής βρίσκεται υπό σοβαρή απειλή. Ένας φορέας εταιριών καπνού και χημικών είχε προτείνει την αποκαλούμενη ως «αρχή της καινοτομίας» που αποσκοπεί ρητά στον περιορισμό της αρχής της προφύλαξης²⁹, ενώ σήμερα φαίνεται ότι η Επιτροπή και το Συμβούλιο προετοιμάζονται για την εισαγωγή αυτή της αρχής,³⁰ παρά το γεγονός ότι υπάρχουν λεπτομερείς αξιολογήσεις που δείχνουν ότι η αρχή της προφύλαξης δεν έχει παρεμποδίσει την επωφελή καινοτομία.³¹

27. EEA (2016), Trends and projections in Europe 2016, σ. 13.

28. European Environmental Bureau (2017), «EEB REACH REFIT position paper», 20 Μαρτίου.

29. http://www.riskforum.eu/uploads/2/5/7/1/25710097/innovation_principle_letter.pdf (Οκτώβριος 2013). The letter was not signed by the tobacco company members of the organisation and included a few non-members.

30. Minutes of the Joint Meeting of the REFIT Platform's Government Group and Stakeholder Group, 21 Σεπτεμβρίου 2017, σ. 4. https://ec.europa.eu/info/events/refit-joint-group-meeting-21-september-2017-sep-21_en.

31. EEA (2002, 2013), Late lessons from early warnings, 2 volumes.

Εναλλακτικές προτάσεις

Για έναν κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, προκειμένου να υπάρξει μια διατήρηση εντός των ορίων του πλανήτη, θα πρέπει χωρίς καθυστέρηση να ληφθούν υπόψη οι ακόλουθες προσεγγίσεις και τα παρακάτω βήματα:

- Για το κλίμα, θα πρέπει να υπάρξουν πολύ μεγαλύτερες μειώσεις στις εκπομπές, μακροπρόθεσμες δεσμεύσεις για τα κράτη-μέλη και συγκεκριμένα σχέδια για τον τρόπο με τον οποίο θα επιτευχθούν αυτά. Επιπλέον, η τεράστια ιστορική ευθύνη των πλούσιων χωρών για τις σωρευτικές εκπομπές απαιτεί αρκετά μεγαλύτερες μειώσεις σε σχέση με τον παγκόσμιο μέσο όρο. Θα πρέπει άμεσα να κλείσουν όλοι οι σταθμοί παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας με καύση άνθρακα σε όλη την ΕΕ με παράλληλα μέτρα για την επίτευξη μια δίκαιης μετάβασης και εναλλακτικών μορφών απασχόλησης.³² Επιπλέον, θα πρέπει να καταργηθούν οι επιδοτήσεις για έργα που δεν σέβονται το κλίμα.
- Ο μετασχηματισμός της οικονομίας είναι σημαντικός για την επίτευξη πολύ χαμηλότερης χρήσης υλικών και ενέργειας. Πρέπει να υπάρξει μεγαλύτερη υποστήριξη στην κατεύθυνση μιας κυκλικής οικονομίας, συμπεριλαμβανομένης της επέκτασης της διάρκειας ζωής των προϊόντων και της αύξησης της ανακύκλωσης. Επιπλέον, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι αρνητικές επιπτώσεις των πολιτικών που εφαρμόζονται για την αύξηση της αποτελεσματικότητας.

Θα πρέπει να υποστηρίζονται οι *τοπικές οικονομίες* και οι εμπορικές συμφωνίες πρέπει να μην αποτελούν εμπόδιο για τις δημόσιες αγορές με στόχο την τοπική ανάπτυξη. Θα πρέπει να διευκολυνθούν οι πρωτοβουλίες από τα κάτω για τις τοπικές ανταλλαγές, όπως οι πρωτοβουλίες για τις «πόλεις σε μετάβαση», καθώς και η φροντίδα και οι κοινωνικές ανταλλαγές σε τοπικό επίπεδο. Γενικότερα, θα πρέπει να διευκολύνονται οι διαδικασίες

32. On a just transition, see Fiedler, M. (2017), 'A just transition', Rosa Luxemburg Brussels, 19 Νοεμβρίου. <http://www.rosalux.eu/topics/social-ecological-transformation/just-transition/?L=0>.

επίλυσης προβλημάτων από τα κάτω σε διάφορες σφαίρες τόσο σε τοπικό όσο και περιφερειακό επίπεδο.

Θα πρέπει να αξιοποιηθούν οι μεγάλες δυνατότητες των δημόσιων υπηρεσιών για την προώθηση της βιωσιμότητας και της μετάβασης. Η ενιαία αγορά και οι πολιτικές λιτότητας δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται για την επιβολή της ιδιωτικοποίησής τους. Πρέπει να παρέχεται επαρκής χρηματοδότηση στις τοπικές αρχές και η μεταρρύθμιση της φορολογίας θα μπορούσε να συμβάλει σε αυτό.

Οι πολιτικές μεταφορών και κινητικότητας θα πρέπει να μεταρρυθμιστούν, προκειμένου να ενθαρρύνουν τις δημόσιες μεταφορές, τη μετάβαση από τις οδικές στις σιδηροδρομικές μεταφορές, τη μείωση των αεροπορικών μεταφορών, και θα πρέπει να αυξηθεί η χρήση ποδηλάτου ή το περπάτημα σε τοπικό επίπεδο. Επίσης, θα πρέπει να δοθεί αγώνας κατά των πιέσεων που ασκούνται από την αυτοκινητοβιομηχανία και τον κλάδο των αερομεταφορών και έχουν οδηγήσει σε υπερβολικά μη φιλόδοξους στόχους για το μεγαλύτερο μέρος του τομέα των μεταφορών.³³

Το ρυθμιστικό σύστημα θα πρέπει να αλλάξει προσανατολισμό και να ξεφύγει από την εμμονή με τα βραχυπρόθεσμα κόστη της επιχείρησης στην κατεύθυνση μιας προσέγγισης όπου υπάρχει μια δίκαιη αξιολόγηση στη βάση των πλεονεκτημάτων των κανονισμών, και η μεροληπτική τεχνική της ανάλυσης κόστους-οφέλους θα πρέπει να αντικατασταθεί από μια ανάλυση πολλαπλών κριτηρίων. Αποφασιστικής σημασίας είναι και η μη εισαγωγή μιας «αρχής της καινοτομίας», όπως αυτή σχεδιάζεται και προωθείται από τις ομάδες συμφερόντων και οδηγεί σε υπονόμηση της αρχής προφύλαξης.

Στον τομέα της χρηματοδότησης, το σχέδιο Γιούνκερ και η χρηματοδότηση της ΕΤΕπ χρειάζονται αναπροσανατολισμό, προκειμένου να αυξηθούν

33. Transport & Environment (2017), «Reconfirmed: Transport is Europe's biggest climate problem», 16 Νοεμβρίου, <https://www.transportenvironment.org/newsroom/blog/reconfirmed-transport-europe-s-biggest-climate-problem>.

οι επενδύσεις που στοχεύουν στον μετριασμό και την προσαρμογή της κλιματικής αλλαγής. Βραχυπρόθεσμα, το πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και, πιο συγκεκριμένα, το πρόγραμμα αγοράς εταιρικών ομολόγων χρειάζεται αναπροσανατολισμό, προκειμένου να σταματήσει να χρηματοδοτεί βιομηχανικές δραστηριότητες υψηλών εκπομπών άνθρακα (βλ. επίσης τα κεφάλαια 1 και 2)

Στοιχεία επικοινωνίας των μελών της Συντονιστικής Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη (EuroMemo Group):

Marija Bartl, Άμστερνταμ (M.Bartl@uva.nl)
Joachim Becker, Βιέννη (Joachim.Becker@wu.ac.at)
Marcella Corsi, Ρώμη (marcella.corsi@uniroma1.it)
Wlodzimierz Dymarski, Πόζναν (wlodzimierz.dymarski@ue.poznan.pl)
Trevor Evans, Βερολίνο (evans@hwr-berlin.de)
Marica Frangakis, Αθήνα (frangaki@otenet.gr)
John Grahl, Λονδίνο (j.grahl@mdx.ac.uk)
Peter Herrmann, Ρώμη (herrmann@esosc.eu)
Jeremy Leaman, Λάφμπορο (J.Leaman@lboro.ac.uk)
Jacques Mazier, Παρίσι (mazier@univ-paris13.fr)
Agustín Menéndez, Λεόν (agustin.menendez@unileon.es)
Mahmood Messkoub, Χάγη (messkoub@iss.nl)
Ronan O'Brien, Βρυξέλλες (ronanob@skynet.be)
Werner Raza, Βιέννη (w.raza@oefse.at)
Catherine Sifakis, Γκρενόμπλ (sifakiscatherine@gmail.com)
Achim Truger, Βερολίνο (achim.truger@hwr-berlin.de)
Frieder Otto Wolf, Βερολίνο (fow@snafu.de)

Ευρωπαίοι Οικονομολόγοι για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη

- EuroMemo Group -

Μπορεί ακόμα να σωθεί η Ευρώπη; Οι επιπτώσεις μιας Ευρώπης των πολλών ταχυτήτων

- Υπόμνημα 2018 -

Λίστα Υπογραφών (μέχρι 1η Φεβρουαρίου του 2018)

1. **Acocella Nicola** | Ρώμη | Ιταλία
2. **Adman David Hinojosa** | Βερολίνο | Γερμανία
3. **Altwater Elmar** | Βερολίνο | Γερμανία
4. **Altzinger Wilfried** | Βιέννη | Αυστρία
5. **Álvarez Nacho** | Μαδρίτη | Ισπανία
6. **Anderson Ross** | Κορκ | Ιρλανδία
7. **Andersson Jan Otto** | Τούρκου | Φινλανδία
8. **Antunes Margarida** | Κοϊμπρα | Πορτογαλία
9. **Balaouras Gerassimos** | Αθήνα | Ελλάδα
10. **Baldocchi Umberto** | Λούκκα | Ιταλία
11. **Bartel Rainer** | Λιντς | Αυστρία
12. **Bartl Marija** | Άμστερνταμ | Ολλανδία
13. **Baum Josef** | Πούρκερσντορφ | Αυστρία
14. **Becker Johannes M.** | Μάρμπουργκ | Γερμανία
15. **Becker Joachim** | Βιέννη | Αυστρία
16. **Beeckmans Paul** | Λιντς | Βρετανία
17. **Belgacem Karim** | Γκρενόμπλ | Γαλλία
18. **Bellofiore Riccardo** | Μπέργκαμο | Ιταλία
19. **ben Gadhah Maha** | Τύνιδα | Τυνησία
20. **Benyik Matyas** | Βουδαπέστη | Ουγγαρία
21. **Bieler Andreas** | Νότινχαμ | Βρετανία
22. **Bieling Hans-Jürgen** | Τύμπικεν | Γερμανία
23. **Bischoff Joachim** | Αμβούργο | Γερμανία
24. **Bjerke Flemming** | Γιούδερουπ | Δανία
25. **Blaas Wolfgang** | Βιέννη | Αυστρία
26. **Bömer Hermann** | Ντόρτμουντ | Γερμανία
27. **Bontrup Heinz-J.** | Ρεκλινγκχάουζεν | Γερμανία
28. **Bosch Gerhard** | Ντούισμπουργκ | Γερμανία
29. **Botti Fabrizio** | Ρώμη | Ιταλία
30. **Braña Francisco-Javier** | Ποθουέλο ντε Αλαρθόν | Ισπανία
31. **Brand Ulrich** | Βιέννη | Αυστρία
32. **Braun Hugo** | Ντίσελντορφ | Γερμανία
33. **Breathnach Proinnsias** | Μείνουθ | Ιρλανδία
34. **Buchegger Reiner** | Λιντς | Αυστρία
35. **Burkert Sylvia** | Ντίσελντορφ | Γερμανία
36. **Buzaglo Jorge** | Σουντμπιμπέργκς | Σουηδία
37. **Campo Guardiola José** | Βαγιαδολίδ | Ισπανία
38. **Canale Rosaria Rita** | Νάπολη | Ιταλία
39. **Česen Tanja** | Λέσκε | Σλοβενία
40. **Chalmers Douglas** | Γλασκώβη | Βρετανία
41. **Christen Christian** | Βερολίνο | Γερμανία

42. Corsi Marcella | Ρώμη | Ιταλία
43. Cuyvers Ludo | Αμβέρσα | Βέλγιο
44. Czeskleba-Dupont Rolf | Βαλσού | Δανία
45. de la Cámara Carmen | Βαρκελώνη | Ισπανία
46. Degischer Peter | Βιέννη | Αυστρία
47. Deligiorgi Alexandra | Αθήνα | Ελλάδα
48. Dellheim Judith | Βερολίνο | Γερμανία
49. Deppe-Wortmann Friedel | Μπόχουμ | Γερμανία
50. Detje Richard | Άρενσμπουργκ | Γερμανία
51. DeVillé Philippe | Λουβέν-λα-Νεβ | Βέλγιο
52. Devine Pat | Μάντσεστερ | Βρετανία
53. Devrim Mecit Nurkalp | Βρυξέλλες | Βέλγιο
54. Dörre Klaus | Λένα | Γερμανία
55. Dourakis George | Θεσσαλονίκη | Ελλάδα
56. Dymarski Wlodzimierz | Πόζναν | Πολωνία
57. Dymski Gary | Ληντζς | Βρετανία
58. Ebertz Gunter | Λειψία | Γερμανία
59. Eerikäinen Hannu | Βερολίνο | Γερμανία
60. Eißel Dieter | Γκίσεν | Γερμανία
61. Elsner Wolfram | Βρέμη | Γερμανία
62. Ernst Joachim | Βρέμη | Γερμανία
63. Etxezarreta Miren | Βαρκελώνη | Ισπανία
64. Evans Trevor | Βερολίνο | Γερμανία
65. Farkas Péter | Βουδαπέστη | Ουγγαρία
66. Feigl Georg | Βιέννη | Αυστρία
67. Feltesse Patrick | Βρυξέλλες | Βέλγιο
68. Fiedler Ulrich | Βερολίνο | Γερμανία
69. Finke Meinolf | Κάστροπ-Ράουζελ | Γερμανία
70. Finnerty Joe | Κορκ | Ιρλανδία
71. Fisch Marion | Αμβούργο | Γερμανία
72. Flacher David | Κομπιέν | Γαλλία
73. Frangakis Marica | Αθήνα | Ελλάδα
74. Fubini Lia | Τορίνο | Ιταλία
75. Garcia-Arias Jorge | Λεόν | Ισπανία
76. George Susan | Παρίσι | Γαλλία
77. Giannone Carlo | Ρώμη | Ιταλία
78. Glawe Heiko | Βερολίνο | Γερμανία
79. Graell Galofre Nuria | Βαρκελώνη | Ισπανία
80. Grahl John | Λονδίνο | Βρετανία
81. Guarini Giulio | Βιτέρμπο | Ιταλία
82. Hagelstange Thomas | Ντίσελντορφ | Γερμανία
83. Halicioğlu Ferda | Κωνσταντινούπολη | Τουρκία
84. Hammer Andreas | Όστρινγκεν | Γερμανία
85. Harcourt Geoffrey C. | Σύδνεϋ | Αυστραλία
86. Harde Christian | Βερολίνο | Γερμανία
87. Heil Andreas | Ντόρτμουντ | Γερμανία
88. Heise Arne | Αμβούργο | Γερμανία
89. Helmedag Fritz | Τσέμνιτς | Γερμανία
90. Hermann Christoph | Μπέρκλεϋ | ΗΠΑ
91. Herr Hansjorg | Βερολίνο | Γερμανία
92. Herrmann Peter | Ρώμη | Ιταλία
93. Hesse Horst | Λειψία | Γερμανία
94. Hickel Rudolf | Βρέμη | Γερμανία
95. Holland Stuart | Κοϊμπρα | Πορτογαλία
96. Horn Laura | Ρόσκιλντ | Δανία
97. Hovorka Gerhard | Βιέννη | Αυστρία
98. Hudson Paul | Λονδίνο | Βρετανία
99. Husár Jaroslav | Μπρατισλάβα | Σλοβακία
100. Hyman Richard | Λονδίνο | Βρετανία
101. Ilbuga Tamer | Αττάλεια | Τουρκία
102. Ioannou Stefanos | Οξφόρδη | Βρετανία
103. Jäger Johannes | Βιέννη | Αυστρία
104. Janssen Siebo M.H. | Βόννη | Γερμανία
105. Jessop Bob | Λάνκαστερ | Βρετανία
106. Jürgens Hans Jürgen | Μόναχο | Γερμανία
107. Kaltenbrunner Annina | Ληντζς | Βρετανία
108. Kapeller Jakob | Λιντζς | Αυστρία
109. Karagiannis Nikolaos | Γουίνστον-Σάλεμ | ΗΠΑ

110. **Karamessini Maria** | Αθήνα | Ελλάδα
111. **Karasavoglou Tasos** | Καβάλα | Ελλάδα
112. **Karfakis Nikos** | Λάρνακα | Κύπρος
113. **Kavouras Konstantinos** | Αθήνα | Ελλάδα
114. **Kisker Klaus Peter** | Βερολίνο | Γερμανία
115. **Klei Manfred** | Μπαντ Ζαλτσούφλεν | Γερμανία
116. **Kloss Oliver** | Λειψία | Γερμανία
117. **Koch Max** | Λουντ | Σουηδία
118. **Kocken Michael** | Στουτγκάρδη | Γερμανία
119. **Köhler Gabriele** | Μόναχο | Γερμανία
120. **Koratzanis Nasos** | Αθήνα | Ελλάδα
121. **Koutsouris Alex** | Αθήνα | Ελλάδα
122. **Kreimer-de Fries Joachim** | Βερολίνο | Γερμανία
123. **Kropp Manuela** | Βρυξέλλες | Βέλγιο
124. **Krügel Martin** | Ανόβερο | Γερμανία
125. **Krumme Bernd** | Κάσσελ | Γερμανία
126. **Kulke Roland** | Βρυξέλλες | Βέλγιο
127. **Kurtzke Wilfried** | Φρανκφούρτη | Γερμανία
128. **Laukkanen Erkki** | Μάντσαλα | Φινλανδία
129. **Leaman Jeremy** | Λάμπουρο | Βρετανία
130. **Lehndorff Steffen** | Ντούισμπουργκ | Γερμανία
131. **Liagouras George** | Χίος | Ελλάδα
132. **Lieber Christoph** | Βερολίνο | Γερμανία
133. **Lindemann Beate** | Ρούγκενσεν | Γερμανία
134. **Loer Barbara** | Βρέμη | Γερμανία
135. **Lopes Luís** | Κοΐμπρα | Πορτογαλία
136. **López-Pina Antonio** | Μαδρίτη | Ισπανία
137. **Lorant Karoly** | Βουδαπέστη | Ουγγαρία
138. **Luzzati Tommaso** | Πίζα | Ιταλία
139. **Mair Martin** | Βιέννη | Αυστρία
140. **Manning Sabine** | Βερολίνο | Γερμανία
141. **Marchl Gerhard** | Βιέννη | Αυστρία
142. **Margner Manfred** | Όλντενμπουργκ | Γερμανία
143. **Maritinelli Flavia** | Ρέτζο Καλάμπρια | Ιταλία
144. **Mazier Jacques** | Βιλτανέζ | Γαλλία
145. **Meiser Pascal** | Βερολίνο | Γερμανία
146. **Mencinger Jože** | Λιουμπλιάνα | Σλοβενία
147. **Messkoub Mahmood** | Χάγη | Ολλανδία
148. **Michie Jonathan** | Οξφόρδη | Βρετανία
149. **Mota Júlio Marques** | Κοΐμπρα | Πορτογαλία
150. **Moulaert Frank** | Χέβερλε | Βέλγιο
151. **Müller Bernhard** | Αμβούργο | Γερμανία
152. **Muñoz de Bustillo Rafael** | Σαλαμάνκα | Ισπανία
153. **Nicaise Ides** | Λουβαίν | Βέλγιο
154. **Nielsen Klaus** | Λονδίνο | Αγγλία
155. **Novy Andreas** | Βιέννη | Αυστρία
156. **O'Brien Ronan** | Βρυξέλλες | Βέλγιο
157. **Oehlke Paul** | Κολωνία | Γερμανία
158. **Onaran Ozlem** | Λονδίνο | Βρετανία
159. **Papadaki Christina Daphne** | Αθήνα | Ελλάδα
160. **Patomäki Heikki** | Ελσίνκι | Φινλανδία
161. **Paust-Lassen Pia** | Βερολίνο | Γερμανία
162. **Pellegrini Lorenzo** | Χάγη | Ολλανδία
163. **Perraton Jonathan** | Σέφριλντ | Βρετανία
164. **Petit Pascal** | Παρίσι | Γαλλία
165. **Pianta Mario** | Ουρμπίνο | Ιταλία
166. **Plaschke Henrik** | Άλμποργκ | Δανία
167. **Plihon Dominique** | Αντονι | Γαλλία
168. **Podkaminer Leon** | Βιέννη | Αυστρία
169. **Preiss Bert** | Βιέννη | Αυστρία
170. **Priewe Jan** | Βερολίνο | Γερμανία
171. **Prior Martin** | Λονδίνο | Βρετανία
172. **Ptak Ralf** | Κολωνία | Γερμανία
173. **Puig-Gómez Albert** | Βαρκελώνη | Ισπανία
174. **Quindós Pablo** | Βαγιαδολίδ | Ισπανία
175. **Radke Björn** | Μπάρενχοφ | Γερμανία
176. **Ramazzotti Paolo** | Ματσεράτα | Ιταλία
177. **Raza Werner** | Βιέννη | Αυστρία

178. **Recio Albert** | Βαρκελώνη | Ισπανία
 179. **Rehm Miriam** | Βιέννη | Αυστρία
 180. **Reinwarth Stefanie Marie** | Μόναχο | Γερμανία
 181. **Reitzig Jörg** | Λουντβιχσχάφεν | Γερμανία
 182. **Ribera-Fumaz Ramon** | Βαρκελώνη | Ισπανία
 183. **Riemann Siegfried** | Μπρούκχεμπελ | Γερμανία
 184. **Romão João** | Βίλα Ρεάλ ντε Σάντο Αντόνιο | Πορτογαλία
 185. **Ross Richard** | Λονδίνο | Βρετανία
 186. **Robbach Uwe** | Έρφουρτ | Γερμανία
 187. **Rossi Sergio** | Φρίμπουργκ | Ελβετία
 188. **Saadaoui Jamel** | Στρασβούργο | Γαλλία
 189. **Salanti Andrea** | Μπέργκαμο | Ιταλία
 190. **Sander Bernhard** | Βούπερταλ | Γερμανία
 191. **Sauer Thomas** | Γίνα | Γερμανία
 192. **Sawyer Malcolm** | Λήντς | Βρετανία
 193. **Schmidt Ingo** | Χόουπ | Καναδάς
 194. **Schneider Klaus** | Αμβούργο | Γερμανία
 195. **Schütz Bernhard** | Λιντς | Αυστρία
 196. **Schulmeister Stephan** | Βιέννη | Αυστρία
 197. **Schumm-Garling Ursula** | Βερολίνο | Γερμανία
 198. **Schustereder Herbert** | Λιντς | Αυστρία
 199. **Seeck Dietmar** | Έμντεν | Γερμανία
 200. **Sener Ulas** | Πότσταμ | Γερμανία
 201. **Seremetis Dimitris V.** | Χίος | Ελλάδα
 202. **Setterfield Mark** | Νέα Υόρκη | ΗΠΑ
 203. **Siebecke Gerd** | Αμβούργο | Γερμανία
 204. **Sifakis Catherine** | Γκρενόμπλ | Γαλλία
 205. **Simonazzi Annamaria** | Ρώμη | Ιταλία
 206. **Simone Giuseppe** | Μπολόνια | Ιταλία
 207. **Sorg Thomas** | Άλτμπαχ | Γερμανία
 208. **Sorg Richard** | Αμβούργο | Γερμανία
 209. **Staritz Cornelia** | Βιέννη | Αυστρία
 210. **Stavri George** | Λευκοσία | Κύπρος
 211. **Steinitz Klaus** | Βερολίνο | Γερμανία
 212. **Steinko Armando Fernández** | Μαδρίτη | Ισπανία
 213. **Stigendal Mikael** | Μάλμο | Σουηδία
 214. **Strydom Piet** | Κορκ | Ιρλανδία
 215. **Swyngedouw Erik** | Μάντσεστερ | Βρετανία
 216. **Tasiran Ali Cevat** | Μερσίνη | Τουρκία
 217. **Thallmayer Claudia** | Βιέννη | Αυστρία
 218. **Theurl Simon** | Βιέννη | Αυστρία
 219. **Thomasberger Claus** | Βερολίνο | Γερμανία
 220. **Tölke Hannelore** | Ντόρτμουντ | Γερμανία
 221. **Tomidajewicz Janusz** | Πόζναν | Πολωνία
 222. **Toporowski Jan** | Λονδίνο | Βρετανία
 223. **Tozidis George** | Θεσσαλονίκη | Ελλάδα
 224. **Troost Axel** | Λειψία | Γερμανία
 225. **Truger Achim** | Βερολίνο | Γερμανία
 226. **Urban Hans-Jürgen** | Φρανκφούρτη | Γερμανία
 227. **van Maasakker Henry** | Νάιμέχεν | Ολλανδία
 228. **van Vugt Reinhard** | Ζίγκμπαχ | Γερμανία
 229. **Vassiliadis Vassilis** | Αθήνα | Ελλάδα
 230. **Vence Xavier** | Σαντιάγο ντε Κομποστέλα | Ισπανία
 231. **Veneziani Roberto** | Λονδίνο | Βρετανία
 232. **Vinokur Annie** | Παρίσι | Γαλλία
 233. **Wahsner Roderich** | Βρέμη | Γερμανία
 234. **Walther Rolf** | Ντεσόου-Ρόσλου | Γερμανία
 235. **Warda Hans-Dieter** | Μπόχουμ | Γερμανία
 236. **Wegener Johannes** | Μπίλεφελντ | Γερμανία
 237. **Wendl Michael** | Κιρχανσόρινγκ | Γερμανία
 238. **Wolf Frieder Otto** | Βερολίνο | Γερμανία
 239. **Wolf Harald** | Βερολίνο | Γερμανία
 240. **Zabkowicz Jerzy** | Βαρσοβία | Πολωνία
 241. **Zacchia Guilia** | Ρώμη | Ιταλία
 242. **Zeza Gennaro** | Κασίνο | Ιταλία
 243. **Zinn Karl Georg** | Βισμπάντεν | Γερμανία

ΔΙΟΡΘΩΣΗ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
Αιμιλία Κουκούμα, Μαρίκα Φραγκάκη

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
Αιμιλία Κουκούμα, Ρέα Σούηδα

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Γραφικές Τέχνες Ύψιλον

ΕΚΤΥΠΩΣΗ
Σύνθεση

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ
Κεραμεικού 46 & Μυλλέρου, 104 36, Αθήνα
τηλ: 210 3217745, φαξ: 210 3212531
email: info@poulantzas.gr
www.poulantzas.gr

